

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Metafora jako prubířský kámen teorií významu

Josef Zeman

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Filozofie

Studijní obor Filozofie

Bakalářská práce

Metafora jako prubířský kámen teorií významu

Josef Zeman

Vedoucí práce:

Mgr. Radek Schuster, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

.....

Poděkování:

Velice rád bych poděkoval svému vedoucímu bakalářské práce panu Mgr. Radkovi Schusterovi, Ph.D., za odborné vedení práce, cenné rady a hlavně motivaci k samostatnému přemýšlení a uvažování o dané problematice, díky čemuž se stala práce na tomto textu zábavou.

Obsah:

1.	Úvod.....	6
2.	Přehled vybraných pojetí metafory.....	7
2.1.	Klasické starověké pojetí metafory	8
2.2.	Metafora jako výsledek sémantického posunu.....	10
2.3.	Metafora jako eliptické přirovnání či obrazné eliptické přirovnání.....	12
2.4.	Kauzální pojetí metafory.....	16
2.5.	Pragmatické pojetí metafory.....	18
2.6.	Metafora jako kognitivní koncept	22
3.	Problémy pojmu "metafora"	26
3.1.	Podobnost	28
3.2.	Dualita.....	30
3.3.	Bludný kruh.....	33
3.4.	Vzorová metafora.....	34
4.	Významné rysy metafory.....	36
4.1.	Funkce metafory.....	36
4.2.	Intenzita metafory	37
4.3.	Nepravdivost metafory.....	39
4.4.	Četnost užívání metafory	40
4.5.	Metafora a vývoj jazyka	40
5.	Postavení metafory v teorii významu.....	42
5.1.	Zpochybnění role pravdivostních hodnot.....	43
5.2.	Identita mechanismů obrazných a doslovných vyjádření.....	44
5.3.	Kvalita a kvantita metafory.....	46
5.4.	Metafora jako průběžský kámen teorie významu	46
6.	Závěr.....	48
7.	Seznam použité literatury	50
8.	Summary	52

1. Úvod

Tato práce má za cíl prozkoumat potenciál metafory být prubířským kamenem teorií významu. Tento cíl sám je vymezen metaforicky a je proto vhodné tuto metaforu pro jistotu vysvětlit. Cílem této práce je tedy objasnit postavení metafory a obrazných vyjádření obecně v rámci teorie významu a prozkoumat hypotézu, zda by metafora a obrazná vyjádření pro svá specifika nemohla sloužit jako kritérium pro hodnocení teorií významu.

V první části práce budou představeny teorie metafory. V této části bude ukázáno, že ohledně toho, co je metafora a jak v jazyce funguje, nepanuje shoda. U různých teorií metafory budou shrnuty jejich slabiny a nejvýraznější problémy, které jsou těmto teoriím vyčítány.

V druhé části práce se budu zabývat problematickými aspekty pojmu metafora. Cílem této části je odhalit a prozkoumat možné neopodstatněné předpoklady provázející budování teorie metafory a jejich vliv na tuto tvorbu a výslednou teorii.

Ve třetí části se pokusím ukázat specifika a zajímavé rysy metafory, pomocí kterých by bylo možno nově provizorně vymezit pojem metafora a určit pak, jakou roli hraje takto chápaná metafora na poli významu.

Poslední, tedy čtvrtá, část se bude věnovat působení fenoménu metafory v otázce významu. Zde v samotném cíli práce se pokusím shrnout argumenty pro tvrzení, že metafora je fenomén natolik důležitý a jazyk prostupující, že je možné ji užít v roli hodnotícího kritéria teorií významu.

Na začátku práce zabývající se metaforu je samozřejmě kromě úvodu také nutné vymezit pojem "metafora". Tento úkol však není tak snadný, jak by se na první pohled mohlo zdát, protože v definici metafory rozhodně nepanuje shoda.

První dochované úvahy o metafoře pocházejí z antické filosofie a už v nich se pojetí metafory liší. Aristoteles chápe metaforu jako souhrnný název pro všechna obrazná vyjádření,¹ zatímco Quintilianus a Cicero metaforu definují už pouze jako jeden z mnoha typů obrazného vyjádření a to takový, který vychází z podobnosti.²

¹ Aristoteles, *Poetika* II,21,1457b.

² Hills, D. *Metaphor*, kap. Ancient Accounts, (on-line).

S touto dichotomií se setkáváme i dnes. Někdy je metafora označena jako jeden z tropů a je tak řazena na stejnou úroveň jako metonymie, ironie, hyperbola atd. Jindy je metafora chápána obecně jako jakýkoli obrazný výraz, tj. tropus.³

Filosofie jazyka tuto nejasnost nevyřešila, ale naopak prohloubila. Každé moderní pojetí metafory definuje (někdy explicitně, jindy implicitně) tento fenomén totiž odlišně. Vedle dvou výše uvedených variant se tak ve filosofii jazyka můžeme setkat ještě s řadou dalších způsobů chápání pojmu metafora.

Aby bylo možné v této práci provést vůbec nějakou komparaci pojetí metafory, je třeba chápat pojem metafora nejširším možným způsobem. Toto vymezení pojmu nám umožní srovnávat a hodnotit různé teorie metafory. Výchozí vymezení pojmu "metafora" je tak v této práci následující: *metafora je fenomén, který vzniká užitím jazykového výrazu v obrazném významu*. Pod pojem metafory tak spadají všechny tropy - metonymie, ironie, hyperbola, synekdocha, katachréze atd.

Dalším důvodem pro volbu tohoto širokého pojetí je i jistá tendence filosofie jazyka opomíjet a odsouvat do pozadí ostatní tropy. Jedním z cílů této práce je tedy také zvážit, zda důvodem tohoto přehlížení dalších tropů je snaha o detailnější a konkrétnější výzkum úzce vymezené metafory či spíše snaha vyhnout se obtížím a nejasnostem. Otázka pojmu metafory tak proto není uzavřená a bude dále rozvíjena.

2. Přehled vybraných pojetí metafory

Při zkoumání role metafory na poli významu je nutné začít shrnutím současného stavu poznání fenoménu metafory obecně. Sám tento úkol je ale značně problematický. Otázka metafory prošla ve 20. stol. obdobím renesance a po dlouhé době se vrátila do oblasti zájmu zkoumání jazyka. Toto oživení problematiky metafory po čase vedlo ke značnému nárůstu množství autorů a textů věnujících se metafoře. Nalézt v tomto proudu nějakou strukturu a společné prvky lze pouze těžko. Pro potřeby této práce je tak třeba pokusit se vybrat z tohoto množství teorií metafory pouze některé nejdůležitější a pomocí nich se pokusit ukázat jakým směrem se zkoumání metafory ubírá. Následující část tak není plným výčtem ale výběrem, který by zajisté šel doplnit o mnoho dalších zajímavých teorií metafory.

³ Pavelka, J. *Anatomie metafory*, s. 25.

2.1. Klasické starověké pojetí metafor

Pojem "metafora" je nám znám již od klasických antických autorů. Nejčastěji se v souvislosti s metaforou uvádí Aristoteles, Quintilian a Cicero.⁴ Metafora jimi byla chápána jako dočasná změna běžného významu slova. Aristoteles za metaforu považuje každé užití obrazného významu na místo doslovného. Jedná se o přenesení jména jedné věci na věc druhou.⁵ Aristoteles dále rozlišuje několik typů tohoto přenesení. Quintilian a Cicero již považují za metaforu pouze jeden z těchto typů přenášení významu a to ten, který je založen na analogii či podobnosti a který Aristoteles nazýval přenesení jména dle obdoby.⁶

Metafora je v řeči užívána proto, že jí přidává na expresivnosti a tím ji činí zajímavější a líbivější. Metafory dodávají textu na uměleckosti a nevšednosti a potěší posluchače stimulací imaginace a rozptýlením mysli soustředěné na, svým způsobem, předvídatelný výklad.⁷ Metafory také baví posluchače tím, že před něj staví hádanku či úkol nalézt podobnost mezi obrazně užitým slovem a oním běžně užívaným slovem, které tento metaforický výraz zastupuje. Vyřešení této hádanky příjemci metafory ukazuje nové a nové spojitosti mezi věcmi.⁸ Tyto spojitosti mohou pak ukázat nepovšimnuté vlastnosti věcí být krásné, vznešené, ošklivé, vtipné či údiv vzbuzující.⁹ Metafory tak diváka nejen baví, ale též manipulují jeho pocity v souladu s autorovým záměrem.¹⁰

Ze všech výše uvedených důvodů metafora byla a je významným nástrojem řečníků, básníků i prozaiků. Antické pojetí metafory také navíc vychází primárně z knih o řečnictví. Tento nenápadný fakt silně stigmatizoval metaforu na dlouhou dobu. Metafora byla (a mnohdy stále je) chápána jako nástroj krásné literatury, který v odborné či naučné literatuře nemá co dělat. Svým působením na emoce, svou nejasností a jistou volností výkladu není metafora v souladu s ideály vědy a poznání obecně. Užívání metafory v odborném diskursu je dodnes tabu (nebo je považováno alespoň za velmi neprofesionální tah) na základě přesvědčení o její nevalné kognitivní

⁴ Hills, D. *Metaphor*, kap. Ancient Accounts, (on-line).

⁵ Aristoteles, *Poetika* II,21,1457b10.

⁶ *Tamtéž* II,21,1457b20.

⁷ *Tamtéž* II,22,1458a30.

⁸ Aristoteles, *Rétorika* III,10,1410b25.

⁹ *Tamtéž* III,2,1405a.

¹⁰ Pavelka, J. *Anatomie metafor*, s. 25.

hodnotě. Z těchto důvodů fenoménu metafory tak nebyla věnována žádná další pozornost po dobu téměř 2000 let.

Problémy:

Hlavním problémem antického pojetí metafory se může na první pohled zdát přílišné propojení s uměleckými disciplínami rétorikou a poetikou. U metafory by se tak nepředpokládala žádná kognitivní hodnota a metafora by byla pouhou okrasou. Tento pohled na antické pojetí metafory je samozřejmě ale značně plochý a banalizující. Pravdou je, že antické pojetí známe primárně z děl o rétorice a poetice a tak důraz na umělecký aspekt metafory je pochopitelný.¹¹ To, že metafora byla vykládána v kontextu s uměním, neznamená, že takové bylo antické jazykovědné chápání metafory. Jaký byl v antice pohled na metaforu z hlediska jejího významu, prostě jen nevíme.¹² Buď proto, že se žádné dílo tímto zabývající nezachovalo, nebo spíše proto, že ani nebylo napsáno. Je tak nesprávné ztotožňovat tipy a triky z řečnických manuálů s antickým filosofickým pojetím metafory (ať už bylo explicitně vyjádřeno či ne).

Nicméně faktem zůstává, že jakékoli antické pojetí metafory je od nás odděleno nepřekonatelnou propastí. Patří jiné kultuře a jinému času. V úvahách současné filosofie je toto pojetí nepoužitelné z důvodu naprosté nesouměřitelnosti antické a současné filosofie. Bádání nad filosofickým pojetím metafory v antice je tak spíše úkolem historiků filosofie. V současné filosofii jazyka a jejím zkoumání metafory nemá toto pojetí přílišný význam.

Za zmínku však rozhodně stojí to, že už v samotných počátcích uvažování o metafoře se objevuje nejednota ohledně pojmu "metafora". Už v antice jsou patrné dva způsoby vymezení toho, co vlastně metafora vůbec je. S touto nejasností pojmu "metafora" se filosofie jazyka dodnes pořádně nevyrovnala.

¹¹ Pavelka, J. *Anatomie metafory*, s. 26.

¹² Jedním ze zajímavých pokusů o rekonstrukci tohoto pojetí je monografie Boys-Stones, G. *Metaphor, Allegory, and the Classical Tradition: Ancient Thought and Modern Revisions*. New York: Oxford University Press, 2003. ISBN 0199240051.

2.2. Metafora jako výsledek sémantického posunu

Obnovení zájmu o fenomén metafory přišlo až v polovině 20. století. Pro svůj úzký vztah s uměleckým stylem pronikala totiž otázka metafory i do filosofie jazyka velmi pozvolna. Tím, kdo znovu uvedl metaforu do filosofie, byl britský analytický filosof Max Black. Ve svém článku *Metaphor* (1954) rázně odmítl despekt, který k metafoře do té doby chovala filosofie, a sumarizoval nejasnosti kolem fenoménu metafory, které si zaslouží objasnění. Jsou to otázky: „Jak poznáme případ metafory?“, „Existují kritéria pro detekci metafory?“, „Může být metafora parafrázována doslovným vyjádřením?“, „Jaký je vztah metafory a přirovnání?“, „Je metafora nějakým, a pokud ano jakým, způsobem kreativní fenomén jazyka?“, „Co je důvodem užití metafory?“.¹³ Tyto otázky nastínily celý budoucí program zkoumání metafory a dodnes jsou něčím, s čím se musí vyrovnat každý teoretik metafory.

Z Blackova článku, ve kterém navázal na slavnou a průlomovou teorii metafory vytvořenou literárním kritikem I. A. Richardsem, představenou v jeho knize *The Philosophy of Rethoric* (1936), a dále z článku *Metaphorical Twist* (1962) amerického filosofa umění M. Beardsleyho, vychází také první z moderních pojetí metafory, kterým je *chápaní metafory jako výsledku sémantického posunu (semantic twist)*.¹⁴

V tomto pojetí je za metaforu považovaná věta, která získala úplně nový *metaforický význam* tím, že obsahuje jedno či více slov, která v rámci věty získala nový obrazný význam. Slovo, které mění celou větu v metaforu, je označováno jako *ohnisko metafory* (M. Black užívá termín *focal word*, I. A. Richards termín *tenor*). Ostatní prvky věty, které si na první pohled zachovávají svůj původní význam,¹⁵ se označují jako *rámec metafory* (M. Black užívá termín *frame words*, I. A. Richards termín *vehicle*).

Ohniskové slovo je vlastní metaforický činitel metaforické věty. Za metaforu samo o sobě se ale nedá označit, protože v tomto pojetí metafory je ohniskové slovo naprosto

¹³ Black, M. *Metaphor*, s. 273.

¹⁴ Termín převzat z Hills, D. *Metaphor*, kap. Semantic Twist Accounts, (on-line). Je nicméně důležité upozornit na potřebu odlišení všeobecné tendence filosofie jazyka a jejího obrácení zájmu k otázce významu, tedy sémantického obratu ve filosofii jazyka, a mnohem užšího termínu sémantický posun, který v této práci značí vnitřní mechanismus zakládající význam metaforické věty.

¹⁵ Osobně předpokládám, že by i rámec byl ovlivněn a to něčím, co by se dalo nazvat zpětným nárazem sémantického posunu.

závislé na svém rámci (odlišný rámec vyústí v odlišnou metaforu)¹⁶ a stojící samo o sobě metaforický význam nezíská. Ve spojení s rámcem však mění svůj význam z doslovného na metaforický, čímž se z propozice stane metafora. Toto nahrazení doslovného významu za metaforický se nazývá sémantický posun nebo metaforický obrat.¹⁷ Vztah mezi původním doslovným a novým metaforickým významem vychází buď z jakési podobnosti (I. A. Richards) či ze systému běžných asociací (M. Black).¹⁸

Rámec v metaforické větě má také důležitou funkci. Není pouhou pasivní výplní věty, která má za úkol nanejvýš vpravit ohniskové slovo do kontextu. Rámec sám je aktivním prvkem metafory a to dvěma způsoby. Zaprvé tím, že je v určitém typu nesouladu s ohniskovým slovem, je-li věta chápána doslovně. V případě doslovného čtení je totiž věta míněná metaforicky zvláštní, divná, nelogická, ve většině případů nepravdivá a mnohdy až nesmyslná. Toto napětí lze nazvat například verbálním kontrastem.¹⁹ Tato nesmyslnost, tento kontrast se může nacházet ve sféře sémantické, pragmatické a někdy i syntaktické (porušením syntaxe některých slov např. „Dostat se do úzkých.“). Za zdroj nepochopitelnosti této věty lze označit právě napětí mezi rámcem a ohniskem. Adresát metaforické věty se musí s tímto napětím nějak vyrovnat. Dělá to tak, že upustí u ohniskového slova od doslovného významu a přiřadí mu nový, obrazný význam.²⁰ Tímto způsobem adresát eliminuje původní napětí mezi výše uvedenými prvky metaforické věty. Výraznou roli v tomto procesu hraje i ona druhá funkce rámce. Rámec totiž sémantický obrat probíhající v ohniskovém slově nejen navozuje, ale také ho řídí a usměrňuje. Rámec slouží jako „mapa“ která koriguje posun významu tak, aby došlo k nalezení jediného správného metaforického významu ohniskového slova (z celé škály možných konotací daného slova)²¹ a to tím způsobem, že pouze v případě nalezení tohoto jediného správného metaforického významu dojde k úplné eliminaci původního napětí (nesmyslnosti).²²

Toto rané pojetí metafory jako následku sémantického posunu bylo později rozvíjeno a modifikováno v pracích mnoha filosofů s různými přístupy k jazyku (U. Eco, P.

¹⁶ Black, M. *Metaphor*, s. 276.

¹⁷ Tento termín razil M. Beardsley.

¹⁸ Black, M. *Metaphor*, s. 286.

¹⁹ Pavelka, J. *Anatomie metafory*, s. 35.

²⁰ Black, M. *Metaphor*, s. 286.

²¹ Beardsley, M. *The Metaphorical Twist*, s. 300.

²² Hills, D. *Metaphor*, kap. Semantic Twist accounts, (on-line).

Ricouer, J. Derrida, E. Kittay, H. Skulsky). Jádru a základní myšlenka, i když mnohdy rozvedena do naprosto odlišných směrů, však zůstává zhruba stejná.

Problémy:

Problémem tohoto pojetí je to, že se týká jen jednotlivých metaforických výrazů v rámci věty, jejíž ostatní části nejsou metaforické. K vyvolání sémantického obratu je třeba napětí mezi metaforickým činitelem, tj. ohniskem a nmetaforickými výrazy, tj. rámcem. To znamená, že slovo s metaforickým významem musí být doprovázeno alespoň jedním slovem s doslovným významem.²³ Chybí-li tento rámec, není pak ale možné metaforu v tomto pojetí rozklíčovat.²⁴ Se složitými metaforami či naopak s jednoslovnými metaforami si toto pojetí poradit nedokáže. Například urážka "Prase!" nemá rámec, a tudíž ji nelze vysvětlit. Metafora "Když se kácí les, létají třísky" sice není jednoslovná, ale též zde chybí rámec a tudíž je v tomto pojetí nevysvětlitelná. Tohoto nedostatku svého pojetí je si však M. Black vědom a přímo upozorňuje, že pro jeho složitost se tomuto typu metaforicky věnovat nebude.²⁵

Napětí navíc vzniká pouze v rámci věty mezi jejími členy. O napětí mezi obrazně míněným výrazem a kontextem či situací se neuvažuje. Věta "Zlomilo ho to" pak není metaforou. I když nepravdivá, je tato věta smysluplná a není v ní žádné napětí, tudíž není identifikována jako metafora. Na identický problém naráží i třeba ironie např.: "To bylo opravdu chytré!".

Z tohoto vyplývá další významný problém a tím je možná námitka, zdali uvedená závislost na kontextu, a zvláště situaci neindikuje fakt, že obrazný význam je fenomén pragmatický a v sémantické rovině tak vlastně k žádné změně významu nedochází.²⁶

2.3. *Metafora jako eliptické přirovnání či obrazné eliptické přirovnání*

Už od dob Aristotela si filosofové všímali zarážející podobnosti mezi metaforou a přirovnáním. To vedlo k vytvoření pojetí metaforicky jako eliptického přirovnání.²⁷ Výraznými proponenty tohoto pojetí byli už Cicero a Quintilianus, kteří tvrdili, že

²³ Black, M. *Metaphor*, s. 275.

²⁴ Searle, J. *Metaphor*, s. 91.

²⁵ Black, M. *Metaphor*, s. 275.

²⁶ Searle, J. *Metaphor*, s. 86.

²⁷ Lycan, G. *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*, s. 179.

metafora je pouze zkráceným či staženým přirovnáním.²⁸ Například věta „Usain Bolt je gepard.“ je metaforou. A metafora není ničím víc než zkráceným přirovnáním - v tomto případě zkráceninou přirovnání „Usain Bolt je (rychlý) jako gepard.“ Podle Quintiliana spočívá rozdíl mezi metaforou a přirovnáním v tom, že přirovnání přímo ukazuje podobnost mezi věcmi, zatímco metafora ji pouze naznačuje a nalezení této podobnosti nechává na posluchači.²⁹

Toto tradiční komparativní pojetí má však několik úskalí. Zaprvé to, že doslovná přirovnání jsou symetrická. To znamená, že když A je podobné B, je i B podobné A. Například když otočíme členy v přirovnání "Smrt je jako hluboký spánek" a řekneme "Hluboký spánek je jako smrt" tak se smysl přirovnání nijak nemění a neztrácí se. To však u metafory neplatí. Metaforu "Ten muž je lev" nelze jednoduše přeměnit na "Ten lev je muž", aniž by došlo k totální proměně významu této věty.³⁰

Zadruhé, metafora je také jistým způsobem otevřená a má, dalo by se říct, hloubku. Podobnost mezi předměty není přímo uvedená a lze ji nalézt na více úrovních, čehož si je autor metafory samozřejmě vědom a používá tuto jazykovou figuru právě pro její mnohoznačnost. Přirovnáním autor však ukáže pouze jeden specifický společný rys a přirovnání je tak ve srovnání s metaforou velmi povrchní a ploché.³¹

A podíváme-li se na to opačně, nalezneme třetí problém. Je-li metafora jen zkráceným přirovnáním, pak by vlastně nikdy neměla být nejasná a nebylo by třeba ji nikterak luštit. V přirovnání je jasně patrný společný rys věcí. Metafora je však nejasná. Není v jejím případě vůbec zřejmé, tak jako v případě přirovnání, jaké společné rysy jsou sdíleny. To naznačuje, že vnitřní mechanismus metafory a přirovnání se liší.³²

Čtvrtou výraznou slabinou tradičního komparativního chápání metafory je to, že není schopné poradit si se složitějšími, např. vícevrstevnými, metaforami jako je Searlův známý příklad „Sally je kus ledu.“³³ Zde jsou Sally připisovány emoční vlastnosti, které led samozřejmě nemá a mít ani nemůže. Chápat v tomto případě větu jako prosté přirovnání není možné, protože i když doplníme větu na "Sally je *jako* kus ledu", tak tím nic nevyřešíme a stále se budeme potýkat s metaforou. Sally sice sdílí vlastnost

²⁸ Fogelin, R. *Figuratively Speaking*, s. 26.

²⁹ Hills, D. *Metaphor*, kap. Comparativists Accounts, (on-line).

³⁰ Beardsley, M. *The Metaphorical Twist*, s. 297.

³¹ *Tamtéž* s. 294.

³² Lycan, G. *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*, s. 180.

³³ Searle, J. *Metaphor*, s. 76.

ledu (chlad) ale pouze vlastnost ledu chápanou metaforicky.³⁴ Z toho je patrné, že metafora je přirovnání nadřazená a nelze jí na ně redukovat.

Ke konci 20. stol. se o renesanci komparativního pojetí metafory pokusil R. Fogelin ve své knize *Figuratively Speaking* (1988). Na základě námětů poskytnutých A. Tverskym modifikoval toto tradiční chápání metafory tak, aby se vyrovnal s výše uvedenými nedostatky a poskytnul moderní a plausibilní komparativistický přístup k metafoře.

Tento přístup chápe metaforu ne jen jako eliptické přirovnání, ale jako *obrazné* eliptické přirovnání. Ze samotného názvu již vyplývá hlavní rozdíl oproti původnímu pojetí. Metafora je v tomto pojetí zkrácené obrazné přirovnání, ne jen přirovnání doslovné. Tím, že je přirovnání chápáno obrazně, se vyřeší mnohé z výše uvedených námitek. Ve chvíli, kdy je možné pracovat s přirovnáním i obrazně a nejenom doslovně, odpadá problém nedostatku faktické podobnosti mezi přirovnávanými věcmi. Zatímco hledání doslovných podobností mezi Sally a ledem by mohlo vést k nesmyslným otázkám (např.: „Má snad Sally také nějaký bod tání, nebo se na ní dá snad bruslit?“), obrazně se Sally již může podobat ledu poměrně nenásilně a smysluplně. R. Fogelin tedy vlastně přidává původnímu komparativnímu pojetí další stupeň. Když posluchač není schopen nalézt vhodnou doslovnou podobnost mezi přirovnávanými věcmi, je oprávněn přepnout do obrazného modu a hledat podobnost obraznou. Navíc obrazné přirovnání už ani zdaleka není tak triviální jako doslovné a má tak mnohem větší hloubku či otevřenost.³⁵

Problém asymetričnosti metafory řeší R. Fogelin pomocí mechanismu takzvaných signifikantních rysů (*salient features*). Tento termín byl převzat z díla A. Tverskyho.³⁶ Signifikantní rysy jsou nejjasnější a nejvýraznější příznačné vlastnosti predikátu přirovnání, které tímto připisujeme subjektu. Tyto rysy jsou pro subjekt něčím novým a neobvyklým. V tom také spočívá informativnost tohoto přirovnání, resp. metafory. Zároveň ale z potřeby připisovat subjektu nové rysy pomocí přirovnání vyplývá fakt, že pro subjekt tyto připisované rysy signifikantní nejsou. Subjekt má svojí vlastní sadu signifikantních rysů, které predikát vůbec sdílet nemusí. Proto se A může podobat B

³⁴ Lycan, G. *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*, s. 180.

³⁵ *Tamtéž* s. 181.

³⁶ Fogelin, R. *Figuratively Speaking*, s. 64.

tím, že A sdílí signifikantní rysy B, ale B se nemusí podobat A, protože není nutné, aby B sdílelo signifikantní rysy A.

Jako příklad signifikantních rysů lze uvést například následující: O televizní psi hrdince, kolii Lassie, lze říci, že je jako člověk. Tím budeme mít na mysli, že je velmi inteligentní/rozumná. Inteligence je signifikantní rys člověka. Nelze to ale jednoduše otočit a říci, že člověk je jako Lassie, protože signifikantními rysy psů jsou např. věrnost a poslušnost, ale ne primárně inteligence.

Problémy:

Pojetí metafory jako obrazného eliptického přirovnání se sice vyrovnalo s mnoha nedostatky tradiční komparativistické teorie, nicméně několik jich stále zůstává či se dokonce nově objevuje. Fogelinova teorie si sice poradí nejen pouze s takovou metaforou, kterou lze doplněním slova "jako" převést na přirovnání a do extenze pojmu metafora nespádají jen ty nejprimitivnější metafory typu X je Y. Složitější metafory jako "Musíš se *chopit* příležitosti" či "Zlomil jí srdce" jsou však v tomto pojetí vysvětlovány nevěrohodným a komplikovaným doplňováním velkého množství dalších pomocných "eliptických" vět. Těmto problematickým případům, kdy se obrazně míněné slovo nachází ve větě jinde než v predikátu a když má jinou formu než přísudek jmenný se sponou, je navíc v teorii věnována jen velmi malá pozornost. Teorie si také nedokáže nijak poradit s ostatními případy tropů, jako jsou ironie, metonymie, synekdocha, alegorie, hyperbola atd. Fogelinovo pojetí tak sice řeší problém asymetrie metafory, ale ostatní nedostatky všech komparativistických pojetí víceméně nadále sdílí.

I samo řešení asymetrie je ale značně problematické. Teorie signifikantních rysů totiž implicitně naznačuje, že tyto rysy jsou vybranému jsoucnu objektivně dané. Na uvedeném příkladu: že psi věrnost a poslušnost jsou fakty, na člověku nezávisle náležející psům a navíc jsou tyto rysy i nezávisle na člověku objektivně signifikantní. Za další by tyto rysy dokonce musely být kvantitativně omezené na jeden, dva, tři (či na jiný ale stále nízký počet) aby takováto teorie metafory mohla fungovat. Jinak řečeno, k tomu, aby fungovala metafora: "Margaret Thatcherová je buldozer",³⁷ musí být předem nějak objektivně dáno, že buldozer má tolik a tolik signifikantních rysů. Tento výčet by musel být konečný a ustálený, objektivně daný. Aby se nemohlo stát,

³⁷ Příklad z Fogelin, R. *Figuratively Speaking*, s. 87.

že někdo bude považovat za signifikantní rys buldozerů například to, že často stojí u silnice nebo že je extrémně těžký nebo že je to pouhý nástroj bez vůle a rozumu, který je třeba řídit. Dopady takového chápání buldozerů na metaforu "Margaret Thatcherová je buldozer" a následnou konverzaci si je snadné představit. O nezávislosti signifikantních rysů na člověku lze proto velmi snadno pochybovat, a Fogelinovo řešení se nejeví jako dostačující.

2.4. Kauzální pojetí metafor

Kauzální pojetí metafor představil americký analytický filosof Donald Davidson ve svém článku *What Metaphors Mean* (1978).

Toto pojetí metafor rázně odmítá existenci jakýchkoli lingvistických mechanismů způsobujících změny významu slov v rámci metafor a navozujících tzv. metaforický význam. Metafora tak dle D. Davidsona není následkem nějakého sémantického posunu. V metafoře nic nechybí a nemůže se tak jednat ani o zkrácené přirovnání. Metaforu nelze parafrázovat. Metafora prostě znamená pouze to, co znamenají doslovně chápaná slova v ní.³⁸

Efekt metafor pak spočívá ve střetu těchto doslovných významů. Tento střet, toto spojení nesouvisejících slov (chápaných doslovně) postaví každé z nich do nového světla. Metafora nás doslova nutí nalézt nové, do té doby neuvědomělé podobnosti a analogie mezi věcmi.³⁹ Žádný z prvků metafor v té chvíli však nemění nijak svůj význam.

Metafora jako celek nenesé žádný kognitivní obsah, žádný význam. Je téměř vždy nepravdivá (na rozdíl od přirovnání, které je téměř vždy pravdivé). Vyvolává však jistý psychologický efekt - určitý typ mentálního obrazu podobného snovým obsahům.⁴⁰ Metafora tak není úplně odmítnuta, jen je považována za psychologický fenomén a filosofii jazyka příliš nepřísluší se jí zabývat.

Jistým protikladem metafor je v tomto případě právě parafráze. Ta totiž na rozdíl od metafor lingvistickým fenoménem je. Díky tomu vlastně nemá a nemůže mít vztah

³⁸ Davidson, D. *What Metaphors Mean*, s. 32.

³⁹ *Tamtéž* s. 33.

⁴⁰ *Tamtéž* s. 46.

k metafoře, protože ta se nachází v úplně odlišné dimenzi. Parafráze je tak spojena pouze se subjektem metafory, ne s metaforou samotnou, a spíše se snaží vykonat to samé co metafora ale svým vlastním (lingvistickým, ne psychologickým) způsobem. Parafráze a metafora jsou tak dva odlišné postupy snažící se o podobný účinek (každá svým vlastním způsobem), které mezi sebou nemají žádný vztah.⁴¹

Hlavním argumentem pro toto odlišení je fakt, že metafora, oproti parafrázi, nepodává konečný výčet svých účinků (reakcí, mentálních obrazů, myšlenkových komplexů) v lidské mysli. V tom případě by totiž bylo možné ztotožnit význam metafory s množinou jejích účinků. Problém je ale v tom, že tato množina je vlastně nekonečná a něco nekonečného nelze, tedy alespoň podle D. Davidsona, nazvat významem.⁴²

Problémy:

W. Lycan ve své knize *Philosophy of Language (2008)* nazval metaforu "temnou stranou" filosofie jazyka. V Davidsonově pojetí se setkáváme zatím s nejradikálnějším vyrovnáním se s touto "temnou stranou". D. Davidson se primárně nesnaží metaforu vysvětlit, ač se to tak na první pohled může zdát, ale odsunout ji za hranice filosofie jazyka. Metafora je fenoménem vycházejícím z jakýchsi psychologických mechanismů a, i když je fenoménem zajímavým, nepřísluší filosofii jazyka se jím zabývat. Temná strana filosofie jazyka není osvětlena - je zrušena. Dualita doslovného významu a metaforického významu je odstraněna přesvědčením, že metafora žádný význam nemá.⁴³ Zde se tedy, mimo setkání se omezováním toho, jaká vyjádření spadají pod pojem metafora, které se děje podobným způsobem jako u pojetí metafory jako sémantického posunu, setkáváme zároveň dokonce s omezováním toho, co je význam sám! D. Davidson rozlišuje, co věta znamená a jak působí, když se používá. Význam je pak něco, co je naprosto nezávislé na způsobu užití a určitém kontextu a zároveň něco neoddělitelně spjatého s pravdivostními podmínkami. Metafora, která je vždy pak nepravdivá, by pak ve filosofii jazyka řadila někde vedle nesmyslů, blábolení bláznů a očividných lží. A když nastane případ, že užití metafory není posluchačem pochopeno jako lež a nesmysl, děje se tak na základě "nějakého" psychologického mechanismu, kterému ale nemá filosofie věnovat pozornost. Tento efekt, který metafora na

⁴¹ Hills, D. *Metaphor*, kap. Brute Force Accounts, (on-line).

⁴² Opačnou myšlenku zastává například tzv. jazykový holismus, tedy přesvědčení, že význam slova souvisí s celkem jazyka a všemi ostatními existujícími výrazy, tedy potenciálně nekonečnou množinou.

⁴³ Davidson, D. *What Metaphors Mean*, s. 33.

posluchače má, nelze dle D. Davidsona nazvat ani kognitivním obsahem, protože kognitivním obsahem může být pouze něco, co lze charakterizovat jako konečný výčet mentálních operací, zatímco mentální reakce na metaforu může být potenciálně nekonečná. Když tedy student odpoví na tázání ohledně výsledku jeho zkoušky: "Prolezl jsem s odřenými zády", tázající by neměl být schopen vyvodit z odpovědi nic než obraz plazícího se studenta s odřenými zády. Pokud onen tázající pochopí, že student u zkoušky nepodal nijak zářný výkon, že získal druhé nejhorší hodnocení v systému hodnocení studentů a že zkoušející pravděpodobně zvažoval mezi variantami, zda studentovi dát či nedat nejhorší hodnocení, pak ale toto uvědomění tázajícího je čímsi jiným než významem metafory či jejím kognitivním obsahem. Tento příklad jasně ilustruje neudržitelnost Davidsonova pojetí, které tak nakonec působí spíše jako sofistické procvičování v rétorice než jako věrohodné řešení otázky metafory. Nicméně i přes tyto nedostatky se v tomto pojetí objevuje zajímavý prvek. Tím je zpochybnění přesvědčení, že metafora "říká jednu věc, zatímco míní jinou", jinak řečeno poprvé se objevuje odmítnutí difference mezi metaforickým a doslovným významem.

2.5. Pragmatické pojetí metafory

Pragmatické pojetí metafory bylo vytvořeno filosofem jazyka Paulem Gricem. Poprvé bylo formulováno v jeho přednášce *Logic and Conversation (1989)*. Pojetí metafory vychází z důrazného odlišení toho, co je běžně chápáno jako význam věty a toho co je větou mluvčím sdělováno.⁴⁴ Jinak řečeno významem je zde chápáno to, co míní mluvčí, i když to může být opozici s tím, co znamenají jeho slova.

Význam metafory nevychází ze slov samotných či z nějakého metaforického významu vzniklého napětím ve větě. Význam propozice obecně a tudíž i význam metafory se vyjevuje až při individuálním výkonu užití jazyka - v rámci promluvy (*utterance*). Promluva je jazyková aktivita mluvčího sestávající nejen z mluveného a psaného projevu ale také např. nonverbální komunikace a je pravým nositelem významu.⁴⁵ Promluva je elementárním prvkem kooperativní činnosti zvané konverzace.⁴⁶ K účasti

⁴⁴ Peregrin, J. *Kapitoly z analytické filosofie*, s. 178.

⁴⁵ Marvan, T. *Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka*, s. 101.

⁴⁶ Ač pro množinu promluv a pro celek výkonu jazykové interakce či komunikaci nemusí být termín *konverzace* nejvhodnější, používám tento termín v souladu s názvem Griceova článku *Logic and Conversation*.

na konverzaci je potřeba dodržovat pravidla a konsensy, které konverzaci konstituují. Osoby, které se účastní a podílejí na konverzaci, sledují jistý společný cíl. Ten může být jasný hned z počátku konverzace či se vyjevuje průběžně. Nicméně i v druhém případě je určitý cíl od začátku alespoň předpokládán. Cílem takovéto konverzace může být nejen výměna informací, ale i ovlivňování, rozkazování atd.⁴⁷ Cíl konverzace je součástí samotné podstaty komunikace. Fakt, že konverzace je spolupráce na dosažení společného cíle, nazývá P. Grice *princip kooperace*. Dále, přijmeme-li konverzaci jako spolupráci směřující k dosažení určitého cíle, vystanou nám zároveň jistá pravidla, jejichž dodržování umožňuje dosažení tohoto cíle. Soubor těchto pravidel, která P. Grice nazývá *konverzační maximy*, se dělí do čtyř kategorií. Tyto maximy jsou:

1. kvantita

- a) činite příspěvek natolik informativní, jak je požadováno
- b) nečinite ho více informativním, než je požadováno

2. kvalita

- snažte se, aby váš příspěvek byl pravdivý tj.

- a) neříkejte něco, o čem se domníváte, že je nepravdivé
- b) neříkejte něco, o čem nemáte dostatek přiměřené evidence

3. relace

- a) buďte relevantní

4. modalita

- buďte jasní tj.

- a) vyhýbejte se nejasnému vyjadřování
- b) vyhýbejte se víceznačností
- c) buďte struční
- d) dávejte svým vyjádřením řád⁴⁸

Dodržování těchto *maxim*, tj. zásad konverzace, je tedy očekáváno stejně jako dodržování *principu kooperace*.

Abychom byli schopní v tomto systému mluvit o metafoře, je třeba se ještě zmínit o případech porušení principu kooperace a konverzačních maxim.

⁴⁷ Grice, P. *Logic and Conversation*, s. 28.

⁴⁸ Marvan, T. *Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka*, s. 114.

1. Porušení principu kooperace se děje následujícími způsoby:

- a) V případě, že někdo buď konverzaci nechce ani zahájit, nebo v ní z nějakého důvodu nechce pokračovat, znamená to, že nechce spolupracovat na cíli konverzace a porušuje tak princip kooperace. Příkladem může být nezodpovězený dotaz položený knězi vázanému zpovědním tajemstvím.
- b) Jedinec by rád v konverzaci pokračoval, ale není toho schopen, aniž by porušil konverzační maximy (např. byl informativní a zároveň měl pro svá tvrzení dostatek evidence). Příkladem je tázaný jedinec neznající odpověď.

2. K porušení maxim konverzace může dojít v těchto formách:

- a) Mluvčí poruší maximy skrytým a nenápadným způsobem. Typickým důvodem takového porušení maxim je např. lhaní.
- b) Mluvčí poruší maximy výrazným a zarážejícím způsobem. Jeho vyjádření jsou očividně nesmyslná, paradoxní, nepravdivá či jiným způsobem podezřelá.

Porušení principu kooperace znamená jednoduše konec konverzace. Případ porušení maxim konverzace je ale složitější a také zajímavější. Konverzace totiž stále pokračuje, udržovaná při životě stále trvajícím předpokladem dodržování principu kooperace, ale zároveň se v ní objevují zajímavé jazykové fenomény. Většinu z nich P. Grice sdružuje pod pojem *konverzační implikatura*.⁴⁹

Jak bylo zmíněno, v obou případech porušení maxim zůstává v platnosti předpoklad dodržení principu kooperace. V prvním případě, tedy při nenápadném porušení maxim, zůstává v platnosti ale také předpoklad dodržení konverzačních maxim. Tento fakt vlastně umožňuje lhaní. Na předpokladu dodržení maxim stojí tak konverzace i například s notoricky známým lhářem. Bez, snad nějak zažitého, předpokladu dodržování maximy pravdivosti by totiž lhaní ani nebylo možné.

Zajímavější a pro tuto práci důležitější je však případ druhý, tedy očividné a zřetelné porušení jedné či více maxim (u ostatních neporušených maxim je předpokládáno jejich dodržování). V tomto bodě totiž přichází do hry zmíněná konverzační implikatura. Ta se dá zjednodušeně popsat jako jazykový jev, kdy mluvčí míní něco jiného, než znamenají jeho slova. Tím, že mluvčí poruší maximy, ale zájmem o

⁴⁹ Grice, P. *Logic and Conversation*, s. 26.

konverzaci zároveň dává najevo, že stále platí princip kooperace, vlastně naznačuje, že maximy porušující výrok stále směřuje k vytyčenému cíli konverzace. Z toho posluchač vyvodí, že výrok nese mimo vlastního významu propozice i konverzační implikaturu, tedy že mluvčí míní něco jiného, než říká. Samozřejmě je zde několik předpokladů užití konverzační implikatury. Mluvčí musí být přesvědčen, že posluchač je schopen implikaturu dešifrovat a že posluchač ví, že onen mluvčí je schopen implikaturu vytvořit.

Jednoduchým příkladem může být např. otázka "Půjdeš na procházku" a odpověď "Jsem nemocný". Odpověď, či na první pohled spíše pseudoodpověď, je irelevantní - porušuje maximu relevance i druhou maximu kvantity. Tázající se osobě je však jasné, že odpovídající osoba s ním kooperuje (má zájem na účasti v konverzaci a sleduje její cíl) a odpověď míní něco jiného. Tázající osoba ví, že irelevantní odpověď v sobě nese konverzační implikaturu, v tomto případě pravou relevantní odpověď tj.: "Nepůjdu."

Uvedený příklad byl případem porušení primárně maximy relevance. Obrazná vyjádření obecně, a mezi nimi metafora, spadají do případu porušení maxim kvality tj. maxim pravdivosti. Na příkladech: "Šéf, ten dobrák, nám přes Vánoce uložil nehorázné množství úkolů" - ironie. "Ta žena v minisukni je opravdu kočka" - metafora, "Kam čert nemůže, nasadí ženu" - hyperbola, "Už poslouchá andělské harfy" - eufemismus atd.

Na P. Grice navázal a toto pragmatické chápání obrazných vyjádření a zvláště metafory dále rozpracoval J. Searle např. v článku *Metaphor* (1979).

Problémy:

Jako hlavní problém Griceova pojetí lze chápat jeho přílišnou obecnost. Mechanismus nalézání významu promluvy mluvčího není popsán dostatečně. Maximy slouží k detekci konverzační implikatury tedy uvědomění si potřeby nechápat význam doslovně. Zároveň slouží k rozpoznání okamžiku, kdy byl význam promluvy pochopen či vyložen posluchačem dostatečně a to tím, že v daný okamžik výrok naplňuje konverzační maximy. Proces, kterým však význam propozice prochází od bodu, kdy je detekován jako nesplňující maximy, do bodu, kdy jsou maximy naplněny, je velmi

nejasný. Vnitřní mechanismus skládání významu propozice z významu jejích prvků je v Griceově filosofii ještě nejasnější.⁵⁰

Dalším problémem, který je Griceovi vytýkán, je jeho psychologizace významu. Zvláště dominantní postavení role mluvčího v otázce významu je silně zpochybňováno. Ve snaze vyrovnat se s námitkami proti tomuto aspektu své filosofie, vytvořil Grice několik modifikací a dodatků k původně poměrně přehledné teorii. Tím však se tato teorie stala místy ještě více nejasnou.⁵¹

Dále v tomto pojetí není jednoznačně vyložen vztah konverzační implikatury k obrazným vyjádřením. Přestože je poměrně patrné, že konverzační implikatura v sobě obrazná vyjádření zahrnuje, teorie jim nevěnuje téměř pozornost. Zavedením nové terminologie tak Grice svým způsobem otázku role obrazných vyjádření v jazyce spíše zatemňuje.

Posledním problémem, ač minoritním, je příliš násilné dělení maxim do předem předpokládaných kategorií. Snaha vměstnat nově vznikající systém do předem, bez závažných a opodstatněných důvodů, přijatých struktur, je teoriím vždy spíše na škodu. Nicméně didaktickou účinnost takového dělení lze však snad považovat za poměrně oprávněný důvod pro toto dělení.

2.6. *Metafora jako kognitivní koncept*

Poslední z významných pojetí, které zde chci uvést, je pojetí metafory jako kognitivního konceptu. Tato filosofická pozice zatím nejsilněji rehabilituje postavení metafory ve filosofii jazyka a přiznává jí také zatím nejvýznamnější roli v rámci více jak dvoutisíciletého zkoumání fenoménu metafory. Nejznámějšími proponenty, zdaleka ne však jedinými, jsou George Lakoff a Mark Johnson se svým zlomovým dílem *Metafory, kterými žijeme* (1980). Metafora je v tomto díle představena jako jeden z nejdůležitějších prvků jazyka.

Metafora není pouhou figurou jazyka, ale je následkem výkladu skutečnosti na základě myšlenkových konceptů abstrahovaných ze *základní oblasti zkušenosti*.⁵² Metafora je

⁵⁰ Marvan, T. *Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka*, s. 108.

⁵¹ *Tamtéž* s. 109.

⁵² Lakoff, G. a Johnson, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 133.

strukturace jedné zkušenosti na základě jiné,⁵³ a to pomocí jakéhosi konceptu či nástroje, jímž zpracováváme smyslová data do myslí uchopitelné podoby. Tyto strukturující koncepty a schémata, později, při užití v odlišné sféře skutečnosti než ve sféře původu, zvané metafory/metaforické koncepty, člověk získává jakousi podvědomou abstrakcí z nejzákladnější empirických dat týkajících se existence v prostoru a interakce s fyzickými objekty. Těmi nejzákladnějšími daty jsou například orientace v prostoru, rozprostraněnost fyzických objektů, jejich pohyb, jejich dutost či plnost, dále síly, které na ně působí jako gravitace, viditelní činitelé atd. Koncepty vycházející z těchto nejzákladnějších empirických dat týkajících se prostoru lze nazvat něčím jako primordiální či lidovou geometrií, dynamikou a kinematikou.⁵⁴ Zkušeností s existováním v prostoru získává člověk představu jakéhosi nejzákladnějšího rozvržení fyzického světa, tuto představu lze nazvat i mapou, pomocí které se pak orientuje i ve zbytku smyslových dat např. i vjemech emocionálních, které pro svoji nejasnost ve srovnání s jasností vjemů vnějších fyzických objektů jsou pravděpodobně chápány teprve skrze zkušenost s těmito vnějšími fyzickými objekty. Tato jednoduchá mapa, získaná z nejzákladnější zkušenosti s prostorem a objekty v něm, tedy pak slouží obecně k orientaci ve všech složitějších komplexech vjemů a je nakonec vlastně tím, co nám vůbec umožňuje abstraktní myšlení.

Jedním z nejjasnějších příkladů metaforického pojmání abstraktních entit pomocí základnějších prostorových zkušeností je čas. V předešlých odstavcích je zajisté patrné zdůrazňování prostorovosti fyzické reality v neprospěch její tradiční druhé základní charakteristiky tj. časovosti. Toto zdůrazňování není náhodné. Těžko uchopitelný aspekt skutečnosti, který zveme časem, je právě primárně pojímán v mezích zkušenosti s prostorem. Aplikování schémat získaných zkušeností s prostorem na čas je totiž naprosto běžné.⁵⁵ Např. "Důchod je ještě *daleko*", "Minulost je *za* námi", "Budoucnost *leží* ve hvězdách" atd.

Metafora tak už není primárně jevem jazykovým ale spíše jakýmsi transcendentálním mechanismem epistemologickým. Člověk využívá zkušenosti s orientací v prostoru a interakcí s fyzickými předměty, které získal empiricky právě existencí v prostoru, k orientaci v jevech, které nejsou prostorové a fyzické. Protože tento postup lze chápat

⁵³ Lakoff, G. a Johnson, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 94.

⁵⁴ Hills, D. *Metaphor*, kap. Metaphor and Cognitive Linguistics, (on-line).

⁵⁵ Lakoff, G. a Johnson, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 134.

jako přenášení struktury jedné sféry do sféry odlišné je označení tohoto postupu slovem metafora příhodné.⁵⁶

Metaforické je tak jakékoli vyjádření, které vychází z myšlenkového konceptu derivovaného z přímé tělesné zkušenosti s fyzickými objekty, a které se vyjadřuje o něčem jiném než právě o těchto objektech.

Dílo *Metafory, kterými žijeme* je založeno na předvedení takovýchto konceptů v příkladech z běžného i odborného diskursu. Pro snadnější pochopení tohoto pojetí si jich několik uvedeme.

1.

1a) "Byl jsi dnes *ve* cvičení?"

1b) "Je teď *ponořen do* práce"

1c) "Loď *příplouvá do* zorného pole"

Zde vidíme příklad myšlenkového konceptu nádoby metaforicky aplikovaného na aktivitu (cvičení, práce) a na schopnost (zorné pole).

2.

2a) "*Upadnout do* deprese"

2b) "*Zvedla* jsi mi náladu"

2c) "Cítím se v *povznesené* náladě"

Zde vidíme příklad myšlenkového konceptu vertikální opozice, kdy nahoře = dobré a dole = špatné, metaforicky aplikovaného na emocionální stavy (deprese, nálada).

3.

3a) "Rakovina ho nakonec *dostihla*"

3b) "Jeho teorie mi *ozřejmila* chování kuřat...."

3c) "Tento fakt *podává* argument proti standardním teoriím"⁵⁷

Zde vidíme příklad myšlenkového konceptu lidské bytosti metaforicky aplikovaného jako personifikace nemoci, teorie a faktu.

Na takovýchto příkladech je snadné si uvědomit jistá základní a jednoduchá schémata myšlení, která vychází z fyzické tělesné zkušenosti (důležitost vlastní tělesnosti je v tomto pojetí metafory zásadní) a jsou aplikovaná v rozličných složitějších zakoušeních

⁵⁶ Řecký termín metafora doslova znamená přenos (lat. transference).

⁵⁷ Příklady z Lakoff, G. a Johnson, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 27-47.

skutečnosti (v uvedených příkladech abstraktní entity jako práce, nálada, nemoc či teorie). Vzniká tak jakási hierarchie, ve které bezprostřední konkrétní fakty zprostředkovávají fakty abstraktní (či jen fakty méně konkrétní a na jedince naléhající v menší míře než fyzické objekty). Konkrétní smyslová jsoucna (např. nádoba) preformují pojmy pro jsoucna abstraktní (např. práce). Fakty, které jsou méně konkrétní a nejsou jednoznačně a nepopíratelně bezprostřední, zohledňujeme a myšlením uchopujeme pomocí zkušenosti s bezprostředními konkrétními fakty, které nám podávají jsoucna abstraktní. Metafora je tak fenoménem nejen jazykovým ale i kognitivním.

Problémy:

Hlavní problémem tohoto pojetí se může na první pohled zdát jeho příliš úzký vztah k ontologii, fenomenologii či jazykovému idealismu. Kritika, jak je naznačena v knize C. Cazeauxe *Metaphor and Continental Philosophy (2007)* v pasáži zabývající se srovnáním myšlenek G. Lakoffa a M. Johnsona s myšlenkami M. Merleau-Pontyho, zní: "Kde leží ona hranice, za kterou vykládáme vjemy pomocí konceptuálních metafor?"⁵⁸ "Nelze toto pojetí vygradovat do extrému jazykového idealismu či transcendentalismu a chápat i ta nejzákladnější empirická data a zkušenost těla ne jako původ ale také jako následek jakýchsi apriorních konceptuálních metafor?" Či jednoduše: "Je tělo zdrojem metafor nebo je samo metaforou?". Tyto otázky nicméně již přesahují rámec této práce. Ukazuje se na nich pouze širší pole zkoumání, které se v metafoře otevírá kognitivní vědě. V souvislosti s naším cílem dokázat významnost metafory jako hodnotícího kritéria teorií významu nám stačí, že toto široké pole, jehož otevření by se dalo před G. Lakoffem a M. Johnsonem sledovat ke Kantovi či popřípadě až k G. Berkeleymu, představuje opozici či druhý extrém stojící proti původní banalizaci fenoménu metafory v literární vědě, lingvistice a filosofii jazyka, o které již byla řeč v předchozích kapitolách.

V pojetí metafory jako kognitivního konceptu se zde poprvé objevuje přesvědčení o určité minimálně kvantitativní nadřazenosti obrazných vyjádření vyjádřením doslovným. Metafora už není pouhou okrasou promluvy, které se lze vyhnout parafrází, ale jedná se o prvek dominantní v jazyce a dokonce možná i v myšlení.

⁵⁸ Cazeaux, C. *Metaphor and Continental Philosophy from Kant to Derrida*, s. 72.

Problémem tohoto pojetí může být pouze fakt, že doslovný a metaforický význam jsou stále a v tomto případě již i neodůvodněně rozlišovány. Je-li metafora fenomén hluboce prostupující celý jazyk a potenciálně může být velmi těžké nalézt vůbec nějaký doslovný význam neovlivněný metaforou, je dělení jazyka na metafory a nemetafory již možná násilné a zbytečné. Protože toto rozlišení považuji za jeden z nejproblematictějších aspektů metafory, bude mu následujícím textu věnována další pozornost.

3. *Problémy pojmu "metafora"*

Jak bylo uvedeno již přímo v popisu těchto teorií metafory, každá z nich je nějakým způsobem problematická. Jsem přesvědčen, že většina, pokud ne všechny, výše uvedené nedostatky těchto teorií metafory mají kořen v nejasnosti pojmu "metafora".

Na první pohled je patrné, že mezi uvedenými teoriemi metafory panuje jasná nejednotnost v chápání toho, co vůbec termín "metafora" znamená. Zároveň se ve všech uvedených pojetích objevuje předpoklad obeznámenosti čtenáře s významem pojmu "metafora" a jakási nechuť k vymezení tohoto pojmu. Toto považuji za hlavní zdroj problémů, které jsou později těmito teoriím vyčítány a to proto, že pomocí onoho nedefinovaného termínu je vybudována teorie metafory a zároveň na základě tohoto pojmu je vybrána vzorová metafora či skupina vzorových metafor, pomocí kterých je vytvořená teorie ověřována. Nejednotou ohledně pojmu vzniká tak nejen stav naprosté nepoměřitelnosti uvedených teorií metafory, ale zároveň dochází k přijímání neověřených předpokladů do těchto nových teorií. Je proto potřeba vrátit se na úplný začátek k problému samotného pojmu metafory.

Americký výkladový slovník anglického jazyka *Merriam-Webster Dictionary* metaforu definuje takto:

: a word or phrase for one thing that is used to refer to another thing in order to show or suggest that they are similar (slovo nebo fráze znamenající jednu věc a odkazující k jiné, za účelem ukázání jejich podobnosti)

: an object, activity, or idea that is used as a symbol of something else (objekt, aktivita nebo idea užitá jako symbol pro něco jiného)

: a figure of speech in which a word or phrase literally denoting one kind of object or idea is used in place of another to suggest a likeness or analogy between them (figura jazyka ve které slovo nebo fráze, které doslovně denotují jeden typ objektu či ideje, jsou užity na místo objektů či idejí jiných k ukázání podobnosti či analogie mezi těmito objekty či idejemi)⁵⁹

Takto Britský výkladový slovník anglického jazyka *Oxford English Dictionary*:⁶⁰

: A figure of speech in which a word or phrase is applied to an object or action to which it is not literally applicable (Figura jazyka, ve které je slovo nebo fráze užita na objekt nebo aktivitu, na kterou není doslovně aplikovatelná)

: A thing regarded as representative or symbolic of something else⁶¹ (Věc užitá jako reprezentace či symbol něčeho jiného)⁶²

Z uvedených definic lze vyvodit několik základních prvků, které se ve vymezení pojmu "metafora" objevují, a některým z nich je třeba věnovat zvýšenou pozornost. Pozornost jim musíme věnovat proto, že samotné teorie metafory, jak už bylo naznačeno, jsou budovány až na základě přijetí této předběžné obecně známé definice metafory. Ve výsledné teorii se sice nachází, implicitně či explicitně, nové vymezení pojmu "metafora", nicméně vliv onoho předběžného pojmu je mnohdy velmi patrný. Je proto třeba prozkoumat všechny sporné prvky tohoto předběžného chápání pojmu "metafora", aby se tím eliminovalo nebezpečí toho, že tyto sporné prvky kontaminují celou nově vytvořenou teorii metafory. Za tyto sporné nepodložené předpoklady, které se následně promítají v teoriích metafory, považují hlavně problémy podobnosti, duality, bludného kruhu a vzorové metafory.

⁵⁹Merriam-Webster.com, *Metaphor*, (on-line).

⁶⁰ Používám výkladové slovníky anglického jazyka, protože většina zkoumaných teorií metafory pochází od anglicky píšících autorů.

⁶¹ Oxford Dictionaries, *Metaphor*, (on-line).

⁶² Překlad JZ.

3.1. Podobnost

V uvedených definicích, a zvláště v dříve uvedených teoriích metafory, je patrný důraz na fenomén podobnosti. Postavení podobnosti v teorii metafory je však často nekriticky přijato právě z oněch všeobecně známých definic a to, co podobnost vlastně je a jak v metafoře funguje, není dále zkoumáno.

Podobnost mezi věcmi je potenciálně nekonečná. To lze snadno ukázat na slavné hádance Lewise Carrolla "Jak je havran jako psací stůl?" Budeme-li odpovídat nalézáním podobností mezi oběma jmenovanými, hrozí nám nekonečný výčet: "Na obou je brk", "Když do nich kopneš, je velká šance že se praskne nějaká kost", "Oba jsou a podílejí se tak na Bytí", "Názvy obou obsahují písmeno A", "Když je hodíš, letí", "Jsou to věci rozprostraněné (měřitelné, vážitelné atd.)", "Jsou viditelní i bez mikroskopu", "Jsou nakreslitelní štětcem z velbloudí srsti", "Když je vcucne turbína letadla, hrozí nebezpečí havárie onoho letadla", "Jejich výskyt na povrchu Jupiteru je nepravděpodobný" atd. Podobnost dvou věcí je nekonečná a vše se tak vlastně podobá všemu v nekonečně mnoha ohledech. Podobnost jako hlavní prvek mechanismu metafory je nedostatečná a nemůže nijak dopomoci k pochopení metafory. Ne snad proto, že by nekonečnost byla významu na škodu, jak tvrdí D. Davidson,⁶³ ale spíše proto, že v této množině podobností není žádná objektivní hierarchie.

Řešení tohoto problému podle mě částečně vyplývá z domyšlení pojmu signifikantních rysů v díle R. Fogelina. Jak již bylo naznačeno, myšlenka signifikantních rysů je neudržitelná, protože připisuje jsoucnům malou omezenou množinu jakýchsi objektivních kvalit - signifikantních rysů. Tyto kvality však očividně nemohou být nezávislé na člověku, jak je patrné už i z těch nejjednodušších a nejčastějších příkladů metafor, které mají zdůraznit statečnost ("Achilles je lev"), krásu ("Julie je slunce"), ošklivost, roztomilost atd. Určité osobě jsou přisuzovány vlastnosti naprosto subjektivní. Pokud jsou tyto ale subjektivní (a na tom nemění nic ani fakt, že mnohdy jsou v rámci jisté kultury či skupiny konsensuální), pak ale už nelze mluvit o podobnosti, jejíž samotný pojem evokuje objektivnost a jistou verifikovatelnost, ale spíše o jakési kulturně a historicky podmíněné asociaci či podobné mentální operaci. Termínem asociace zde míním obecně jakékoli spojování mentálních obsahů, tedy nejen na základě vztahu podobnosti, ale i na základě dalších vztahů - např. časové či

⁶³ Davidson, D. *What Metaphors Mean*, s. 46.

prostorové souvislosti, příčinnosti, kontrastu a pravděpodobně mnoha dalších. Tento vztah asociace je naznačen v článku M. Blacka, který pro něj užívá termín systém běžných asociací (*system of associated commonplaces*),⁶⁴ článku M. Beardsleyho, který mluví o konotacích,⁶⁵ a v teorii metafory J. Searla, který přímo používá termín asociace.⁶⁶

Vztah mezi věcmi, který v metafoře při zběžném a povrchním pohledu zveme podobnost, je ve skutečnosti mnohem komplikovanějším systémem souvislostí a odkazů. Nahradíme-li v popisu mechanismu metafory princip podobnosti představou takového systému, který můžeme zatím nazývat jednoduše systémem asociací, lze se pak mnohem snáze vyrovnat i s problematickými metaforami jako je například "Richard je gorila".⁶⁷ Tato metafora naznačuje, že Richard je hrubián, hlupák a barbar a to i přes to, že gorily vynikají mezi zvířaty právě svoji jemností, plachostí a inteligencí. Protože gorily tedy hrubiánské rysy nemají, metafora na principu podobnosti založena být nemůže. Vysvětlení pomocí asociací je naopak velmi věrohodné a lze jím snadno vysvětlit i další typy obrazného vyjádření. Vědění o gorilách je zatíženo historickým předsudkem o jejich hlouposti, který nám vyvstane na mysli mezi prvními, slyšíme-li slovo gorila. Nezáleží přitom na tom, kolik toho víme o gorilách. Kulturně a historicky podmíněný předsudek o gorilách je v nás zakořeněn natolik, že metaforu pochopíme velmi snadno.

Dalším příkladem metafory, který chci uvést a který také popírá princip podobnosti, může být například poetické označení květu růže jako "potomka kdysi skromně planého šípkového trní". Na tomto příkladu obrazného vyjádření je jasně patrný jiný princip asociace, než je podobnost - význam vychází z časové souvislosti, vztahu či blízkosti šlechtěné růže a šípkového keře.

Omezení role podobnosti nejen odstraňuje mnoho rozporů v teorii metafory, ale také shrnuje pod jednu teorii většinu typů obrazných vyjádření. Rozporuplnost a absurdita ironie, hyperboly, eufemismu a oxymóronu vyvolává myšlenkovou operaci nalezení významu na základě kontrastu tj. dalšího z klasických asociacních vztahů známých

⁶⁴ Black, M. *Metaphor*, s. 287.

⁶⁵ Beardsley, M. *The Metaphorical Twist*, s. 294.

⁶⁶ Searle, J. *Metaphor*, s. 97.

⁶⁷ Příklady z Searle, J. *Metaphor*, s. 89.

např. z díla D. Huma.⁶⁸ Katachréze je vytvářena jak na základě podobnosti, tak na základě časové či prostorové souvislosti, podobné rytmiky atd. Metonymie je dokonce definovaná jako přenášení významu na základě asociace, tedy jakési obecné neurčité souvislosti.⁶⁹ Omezenost mechanismu podobnosti a možnost jeho nahrazení mechanismem asociačním je tak zároveň hlavním argumentem pro široké chápání metafory, které bylo představeno na začátku této práce.

Nahrazení podobnosti nadřazeným mechanismem asociací však sebou nese ještě jeden snad dokonce zajímavější důsledek. Ten by šel charakterizovat nutkavou otázkou, která zní: "Jak se liší mentální reakce na slovo *gorila* ve větách: »Richard je gorila« a »Támhle je gorila. «! Není možné, že řetězová reakce asociací, které se spustí užitím slova *gorila*, v tom, co zveme metafora, je nakonec principiálně identická s reakcí na slovo *gorila* v doslovném vyjádření a jejich odlišnost leží pouze v množství mentálních propojení, které je nutné provést, aby bylo dosaženo naplnění konverzačních maxim? A nemůže nakonec právě tato řetězová reakce, detonovaná rozbuškou ve formě akustického či grafického aspektu znaku-slova, být tím co zveme význam? Pragmatismus vidí význam slova ve způsobu užití tohoto slova, což lze snadno chápat jako asociaci na základě vztahu časové a prostorové souvislosti mezi znakem (akustickým výkonem) a označovaným. Otázka po vztahu mezi znakem a tím, co označuje, není stále dostatečně vyřešená, a proto nelze vyvrátit, že princip chápání významu metafory je stejný jako princip chápání významu jakéhokoli jiného doslovného vyjádření. To však potom vyvolává potřebu blíže prozkoumat další problematický prvek tradičních definic metafory - předjímání duality mechanismů významu.

3.2. Dualita

Další stále se opakující prvek v definicích metafory je odlišování toho, co metaforická propozice říká, a toho, co se touto propozicí míní. "Metafora jednu věc říká, ale znamená jinou" je zjednodušeným shrnutím nejběžnější definice metafory. Sama definice tak nepodloženě předjímá a indukuje jakousi opozici mezi metaforou a

⁶⁸ Mandelbaum, E. *Associationist Theories of Thought*, kap. Associationism as a Theory of Learning, (on-line).

⁶⁹ Merriam-Webster.com, *Metonymy*, (on-line).

doslovným vyjádřením. Teorie postavené na této obecné definici pak pokračují v prohlubování odlišení metaforického a doslovného významu čímž vedou k představě rozštěpeného mechanismu významu.

Argument pro toto odlišení, spočívající v připomenutí lidské schopnosti detekovat a odlišit metaforu v rámci promluvy, není dostačujícím pro přísné odlišování doslovného a metaforického významu a už vůbec ne pro předpoklad odlišného mechanismu stojícího za těmito významy. Detekce metafory může být alternativně vysvětlena i jako detekce odlišného stupně průzračnosti či komplikovanosti propozice. V souvislosti s výše uvedenou představou mentálních asociací může být případ obrazného vyjádření nakonec pouze označením vyjádření s nadstandardně dlouhým asociacním řetězem.

Důvod důrazu na odlišování mechanismů obrazných a doslovných vyjádření může spočívat spíše v postavení metafory v hierarchii fenoménů zkoumaných filosofií jazyka. Ve většině případů uvedených teorií metafory jsou tyto teorie budovány až sekundárně z teorie doslovného významu. Jinak řečeno, provází je předpoklad, že mechanismus doslovného významu je již poznáný, vyřešený.⁷⁰ Vytvořit tak teorii metafory je až druhým krokem zkoumání a vytvořená teorie je pak mnohdy násilně naroubovaná na dříve vytvořenou teorii významu. Protože metaforu většinou nejde vysvětlit způsobem, jakým byla přednostně vysvětlena doslovná vyjádření, zkonstruuje se dodatečný vedlejší mechanismus pro vyjádření obrazná. Důvodem, proč není spíše modifikována původní teorie významu a namísto toho je dodatečně doplněna výjimka z pravidla, je právě představa o malé důležitosti obrazných vyjádření v celku jazyka, popřípadě představa o jejich druhotnosti a závislosti na doslovných vyjádřeních.

Z uvedeného je důležité zdůraznit zvláště onen předpoklad pochopení toho, co je význam. Tento prvek je v teoriích metafory všudypřítomný, ač otázka významu samého je pravděpodobně nejvíce sporným bodem filosofie jazyka vůbec. Problém dvou odlišných mechanismů stojí na přesvědčení, že každé slovo má nějaký svůj opravdový význam, který je v metafoře přetransformován do odlišného, nepravého. Toto přesvědčení evokuje představu jakéhosi pevného pravdivého a jistého poznání významu, které je k dispozici filosofii jazyka/lingvistice/sémiologii a na základě kterého lze pokračovat dále v poznávání i dalších prvků jazyka, zatím ne tak jasných a jistých, jako například metafory. Když si však uvědomíme, že jediné pevné a jisté, co

⁷⁰ Searle, J. *Metaphor*, s. 78.

drží filosofie jazyka v rukou je nakonec pouze výkladový slovník obsahující lexikální významy slov, tj. význam slov v nulovém kontextu, lze vyjádřit oprávněnou pochybnost o stavu řešení otázky významu, protože identifikovat význam s na kontextu nezávislou poučkou ve slovníku je velmi diskutabilní.⁷¹ Zpochybnění otázky role lexikálního významu v jazyce podal například W. V. O. Quine v díle *Word and Object* (1960).⁷² Proti představě fixních významů stojí i problematika toho, jak se spojují významy různých prvků ve větě. Mechanismus spojování významů prvků ve význam celku je zajisté mnohem složitější synergie než pouhé "sčítání" lexikálních významů. Jisté je tak pouze to, že ztotožnění významu propozice s lexikálním významem je nedostačující a role lexikálních významů v otázce významu, zvláště viditelné je to u významu metafory, je tak velmi pochybná.⁷³

Další možným argumentem pro podvojnost mechanismů významu u obrazného a doslovného vyjádření je parafráze. Je-li možné metaforu parafrázovat, neboli jde-li obrazné vyjádření převést na doslovné, pak to znamená, že existuje jistý jeden převoditelný význam vyjádřitelný dvěma způsoby. Tím by byla podvojnost mechanismů významu obhájena. Nicméně zda je takováto parafráze-převod možná, je velmi pochybné. Podle M. Blacka se parafrází ztrácí velká část kognitivního obsahu metafory.⁷⁴ D. Davidson, ač za jiným účelem než M. Black, také zpochybňuje parafrázi jako převod z obrazného do doslovného vyjádření. Metafora je podle něj nepřevoditelná na doslovné vyjádření, stejně jak obraz není převoditelný na slova.⁷⁵ Podle Searla nelze parafrázovat mnohdy ani velmi jasné a nekomplikované metafory. V případě, že metaforu parafrázovat lze, pak je to možné jen přibližně a parafráze nikdy nebude plně adekvátní a část významu se vždy ztratí.⁷⁶ Pokud však metafora není plně převoditelná a parafráze je spíše pouhým jiným vyjádřením ke stejnému tématu/objektu, pak už ani parafráze není dostatečný argument pro odlišnost obrazného a doslovného významu.

Tento předpoklad odlišnosti obrazných a doslovných vyjádření a podřízenost prvního druhému z uvedených nazývám *předpoklad duality* a jsem přesvědčen o jeho neopodstatněnosti. Navíc je zde dokonce možné, že tato dualita je sama metaforou,

⁷¹ Pavelka, J. *Anatomie metafory*, s. 45.

⁷² Marvan, T. *Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka*, s. 149-150.

⁷³ Pavelka, J. *Anatomie metafory*, s. 57.

⁷⁴ Black, M. *Metaphor*, s. 293.

⁷⁵ Davidson, D. *What Metaphors Mean*, s. 47.

⁷⁶ Searle, J. *Metaphor*, s. 82-83.

vzniklou z metaforického konceptu duality, vytvořeného ze základní *oblasti zkušenost*, použijí-li termíny G. Lakoffa a M. Johnsona, s protiklady dne a noci, života a smrti, ženy a muže atd.⁷⁷ Tento možný paradox nás dostává k dalšímu problematickému prvku pojmu metafora a tím je definice kruhem.

3.3. Bludný kruh

Dalším problémem pojmu "metafora", je fakt, že v definici metafora se téměř, a snad dokonce vůbec, nelze vyhnout chybě zvané definice kruhem - *circulus vitiosus*. Jak upozornil J. Derrida ve svém článku *White Mythology (1982)*,⁷⁸ při pozorném zkoumání konceptu metafora totiž vyjde najevo, že metafora sama je definována či vysvětlována pomocí metafor.

Termíny jako *objekt, figura, věc* jsou samy v definici použity metaforicky. K popsání principu metafora jsou tedy použity metafora, což je první případ definice kruhem.

Metaforické jsou i termíny jako *koncept, zakládat se na..., teorie* apod.⁷⁹ Dokonce slovo *definice* (z lat. de+finis tj. vymežit konec nebo hranici) je metafora. Takže i v popisu "popisu" metafora se setkáváme s metaforou.

Třetím případem bludného kruhu je fakt, že dokonce i samotný termín *metafora* je metafora. Řecké slovo *μεταφορά* je složeninou předpony *μετα* tj. za/přes a slovesa *φέρω* tj. nosím a znamená tak v překladu do češtiny zhruba něco jako *přenos*. Výraz pro lidskou činnost nošení fyzických objektů a předpona odkazující k fyzickému prostoru či k času jsou obrazně užity k označení obrazného popisu. Takže vlastně nejen k popsání principu metafora, jakémukoli vyjádření se o tomto popsání principu metafora ale i k samotnému pojmenování tohoto principu je použit sám tento princip - metafora.

Dostáváme se tak na první pohled do několikanásobného paradoxu. S tímto paradoxem se můžeme vyrovnat třemi způsoby. Prvním z nich je přehlížení tohoto problému a jeho označení za problém minoritní a podružný (např. označit problém za pouhé

⁷⁷ Cazeaux, C. *Metaphor and Continental Philosophy from Kant to Derrida*, s. 176.

⁷⁸ Derrida, J. *White Mythology: Metaphor in the Text of Philosophy*. In *Margins of Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press, 1982. s. 207–271.

⁷⁹ Derrida, J. *White Mythology*, s. 23.

slovíčkaření).⁸⁰ Druhým způsobem je smíření se s faktem, že se jedná o paradox a že metafora je tak vlastně nedefinovatelná a nedá se nic dalšího dělat. Třetím možným způsobem řešení tohoto paradoxu, je začít zvažovat možnost, zda náhodou celý jazyk a jeho vnitřní mechanismus není obecně metaforický, čímž by problém paradoxnosti definice úplně odpadl.

3.4. *Vzorová metafora*

Poslední problém metafory, o kterém bych se rád zmínil, už sice nevyhází přímo z jejího pojmu, ale pořád je s ním úzce spojen. Významným nedostatkem mnohých teorií metafory je totiž také neopodstatněné omezení extenze pojmu metafora pomocí vzorové metafory.⁸¹ Toto omezení vychází z přesvědčení o tom, co je vzorová metafora či normativní vzor, na základě kterého se problém metafory vlastně zkoumá. Je proto velmi důležité věnovat pozornost těmto omezujícím vzorovým příkladům v teoriích metafory.

Ve většině textů zabývajících se pojetím metafory se za příklad metafory uvádí metafora ve formě X je Y. Jinak řečeno příkladem metafory je subjekt-predikátová věta s metaforou v predikátu, kdy tento predikát má formu přísudku jmenného se sponou "být". X je obrazně chápané Y - např. "Ten člověk je hyena". Tato forma metafory se stala jakousi neodůvodněnou normou či typickým modelem metafory. Problémem je, že v přirozeném jazyce se metafora v této formě nevyskytuje nijak často. Každému, kdo věnuje trochu času zpytování svého vyjadřování za účelem nalezení metafor v přirozeném jazyce, je velmi brzo jasné, že si tato forma metafory nezasloužila své postavení normy četností výskytu v běžné řeči. Není-li kvantita tím důvodem, proč je forma "X je Y" vzorem typické metafory, vyvstává samozřejmě ihned otázka: "Co tímto důvodem je?" Při bližším zkoumání je zřejmé, že je tomu tak ne proto, že tento typ metafory je nějak významný, ale proto že je nejjednodušší a lze na něm poměrně snadno vybudovat a poté zpětně verifikovat množství naprosto nesouměřitelných teorií. Tato forma metafory tak nakonec není ani tak normou metafory jako spíše jedinou formou metafory, které je vůbec věnována pozornost. A to

⁸⁰ Což je vskutku velmi humorný argument, je-li užít ve filosofii jazyka.

⁸¹ Tento problém byl naznačen již několikrát a to u pojetí metafory jako sémantického posunu, komparativistických pojetí metafory a kauzálního pojetí metafory.

pravděpodobně pouze z důvodu její jednoduchosti. Nelze se pak divit, že teorie postavené na této vzorové metafoře si mnohdy nejsou vůbec schopny poradit s jakoukoli jinou složitější metaforou.

Tento nedostatek je očividný primárně v komparativistických pojetí metafory. Nicméně i v pojetí metafory jako sémantického posunu či v pojetí kauzálním lze detekovat podobný problém. Vzorové metafory sice už nesdílejí onu nejjednodušší formu subjekt-predikátového soudu, přesto limitují rozsah pojmu metafora podobným způsobem. U obou uvedených pojetí je totiž nutná přítomnost doslovného vyjádření v metaforické propozici. V prvním případě, aby vůbec mohl proběhnout sémantický posun, v druhém případě aby obrazný pojem měl na co "vrhat nové neobvyklé světlo".

Podstatné v tomto bodě je hlavně zdůraznění faktu, že vzor metafory přímo ovlivňuje nejen teorii, která je na základě tohoto příkladu a mnohdy pouze pro tento případ vyvinuta, ale i samotný pojem toho, co vlastně metafora je. Pro vyjádření, která nespádají do oblasti vymezené vzorovým příkladem, je vytvořena jaká odpadní oblast zvaná "ostatní tropy", "složitě metafory", "hádanky", "snům podobné fenomény", "poezie a umění obecně", "oblast budoucího zkoumání", "symboly" apod.,⁸² kam jsou tyto "nevhodně komplikované tím-pádem-nemetafory" odsunuty, aby se eliminovalo jejich falsifikující působení na teorii metafory.

Z uvedeného tak nakonec vyplývá, že v mnohých teoriích není postulovaná pouze dualita mechanismů vysvětlujících doslovný a metaforický význam, ale spíše pluralita těchto mechanismů. Mechanismus doslovných vyjádření je považován za vyřešený a poznáný před samotným zkoumáním metafory, poznání mechanismu jednoduchých metafor má přinést daná vytvářená teorie metafory a poznání dalších odlišných mechanismů pro složitější metafory, metonymie, ironii atd. se nenápadně odsouvá do blíže neurčené budoucnosti.

Kritika nevhodných vzorových metafor není samoúčelná. Ukazuje se zde, mimo jiné, pokračování dělení sémantických mechanismů uvnitř jazyka. Poté co pojem metafory rozdělil sémantické pole na doslovné a metaforické významy, samotné zkoumání metaforického významu to rozdělení zpětně potvrzuje a mnohdy v dělení i dále pokračuje.

⁸² Black, M. *Metaphor*, s. 275.

4. Významné rysy metafor

Po tomto zpochybnění základů samotného pojmu metafor se ale nyní dostáváme do bodu, kdy nelze s jistotou říct ani, co metafora vlastně tedy je, ani, jak funguje. Jisté je pouze to, že metaforu dokážeme v jazyce detekovat pro její jazykovou deviaci. Toto uchopení metafor v praxi jazyka je sice pouze nejasné a intuitivní, nicméně nám ukazuje, v okamžiku kdy nevíme, co to metafora je, alespoň to, jak metafora v jazyce působí a co dělá. Nyní se tedy budu zabývat několika vybranými a zajímavými rysy metafor, které nám později mohou pomoci určit, jakou roli hraje metafora na poli významu.

4.1. Funkce metafor

Nejnápadnějším rysem metafor je její umělecká funkce. Tato funkce je možná pro metaforu nejcharakterističtější, ale pokládat ji za hlavní a nejvýznamnější rys metafor je znakem výrazného nepochopení tohoto jazykového fenoménu. Toto nepochopení metafor dalo vzniknout nejvýraznějšímu předsudku ohledně metafor a tím je její banalizace jako pouhé jazykové dekorace. Metafora očividně má *funkci stylistickou*⁸³ tj. je prvkem zkrášlujícím řeč, ale tato dekorativní funkce není ani zdaleka jedinou funkcí, kterou můžeme metafoře přisoudit. Zdůraznění uměleckosti metafor, které známe z poezie, je totiž pouze svébytným užitím fenoménu metafor v rámci umění.⁸⁴

Hlavní funkcí metafor je totiž *funkce sémantická*⁸⁵ - tj. metafora je nositelem významu. Funkce stylistická by v žádném případě nedokázala vysvětlit výskyt metafor v jazyce, pokud by metafora nezastávala i sémantickou funkci. A tuto svou funkci zastává plnohodnotně. Jak bylo řečeno, metaforu nelze přesně parafrázovat. I v poměrně úspěšném a nějakým způsobem dostatečném pokusu o parafrázování je totiž kvalita metafor a její nadřazenost této parafrázi snadno pozorovatelná. Parafrázi se totiž ztrácí nejen intenzita a údernost metaforického vyjádření, ale také přehlednost a jednoduchost. Většina parafrází jsou dlouhé, nepřehledné, nezáživné, těžkopádné a krkolomné pokusy vyjádřit něco stejně dokonale, jako to dělá metafora, aniž by se jim

⁸³ Pavelka, J. *Anatomie metafor*, s. 26.

⁸⁴ Lakoff, G. *Contemporary Metaphor*, s. 246.

⁸⁵ Pavelka, J. *Anatomie metafor*, s. 28.

to kdy mohlo podařit.⁸⁶ Z toho znovu vyplývá, že metafora není pouhou líbivou alternativou doslovných vyjádření. Metafory mohou být v určitých případech nejpřesnějším, nejvhodnějším a nejvýstižnějším popisem jistého faktu. Jejich uměleckost pouze na první pohled zastírá fakt, že metafory jsou často dokonce i jediným možným typem popisu, který máme k dispozici.

Další funkci, kterou můžeme označit jako *funkci gnoseologickou*,⁸⁷ je ve filosofii myslí, filosofii vědy, epistemologii i kognitivní vědě věnována čím dál větší pozornost.⁸⁸ Je to proto, že se v poslední době jasně ukazuje důležitost metafor i pro poznávání a chápání vůbec. Z práce G. Lakoffa vyplývá, že metafora je mechanismus, který nám vůbec umožňuje abstraktně myslet a chápat abstraktní koncepty.⁸⁹ Obrazná vyjádření jsou schopna zprostředkovávat i ty výsledky poznávací aktivity, které jsou pomocí doslovného vyjadřování nezachytitelné.⁹⁰

Při snaze popsat sémantickou funkci metafor je však nutné vyhnout se i přílišnému omezování oné funkce stylistické. Jak již bylo řečeno dříve, první náznaky teorie metafor se objevují v antických pojednáních o poetice a hlavně rétorice, ve kterých metafora hrála důležitou roli. Zvláště druhou disciplínu jen stěží lze chápat pouze jako líbivou řeč. Cílem rétoriky totiž samozřejmě nebylo pouze pobavit posluchače, ale též ho přesvědčovat, povzbuzovat, motivovat a celkově s ním nějakým způsobem manipulovat. Tuto funkci metafor nazývám *funkce expresivní* a jsem přesvědčen, že je následkem spojení funkce sémantické a stylistické. Expresivní funkce vytváří důležitý rys metafor, který označuji termínem intenzita a jsem přesvědčen, že hojně užívání metafor v rétorice lze opodstatnit právě touto její intenzitou nežli pouhou její líbivostí.

4.2. Intenzita metafor

Zvláštním znakem metafor je jakási její důraznost či rétorická síla.⁹¹ Tato důraznost je také například hlavním slabinou jakékoli komparativistické teorie. Všechny tyto

⁸⁶ Black, M. *Metaphor*, s. 293.

⁸⁷ Pavelka, J. *Anatomie metafor*, s. 31

⁸⁸ Moran, R. *Metaphor*, s. 248.

⁸⁹ Lakoff, G. *Contemporary Metaphor*, s. 244.

⁹⁰ Pavelka, J. *Anatomie metafor*, s. 31.

⁹¹ Fogelin, R. *Figuratively Speaking*, s. 92.

teorie totiž stojí na myšlence eliptičnosti metaforické věty tj. na zamlčení jistých částí věty, které ale mají být podle těchto teorií stále míněné implicitně. Zamlčená má být povětšinou spojka "jako". Metafora "Julie je Slunce" má mít identický význam jako přirovnání "Julie je jako Slunce". Rozdíl v jakési síle, důrazu či napětí, kterými disponuje první ne však druhá věta, je komparativisty většinou přehlížen. Jak bylo již řečeno, tuto sílu nazývám *intenzita*. K jejímu zvýraznění je uveden následující příklad.⁹² Rozdílu v *intenzitě* mezi metaforou a přirovnáním je nejpatrnější na pejorativních vyjádřeních. Metafora "Ty jsi kráva/vůl." má očividně jinou *intenzitu* než "Ty jsi *jako* kráva/vůl". V prvním případě jde o tvrzení identity osočené osoby s hospodářským zvířetem. Osoba je nařčena ze sdílení *všech* vlastností a rysů krávy/vola a ztráty rysů lidské bytosti. V druhém případě je naznačena jen jakási podobnost v jednom a jen výjimečně více rysech. Nikdy však ve všech.⁹³ To, že v přirovnání není nikdy naznačeno sdílení všech rysů, tedy identity, je patrné také z následujícího příkladu: "Jsi *jako* chytrý člověk". Tímto přirovnáním je řečeno, že oslovená osoba není chytrý člověk, pouze s ním sdílí několik rysů. Přirovnání je znovu mnohem slabší a je velmi vzdálené propozici vyjadřující totální identitu tj. "Jsi chytrý člověk". Člověk popsaný jako pouze podobný chytrému člověku, na rozdíl od člověka, jemuž byla připsána identita s chytrým člověkem, má pak právo se urazit.

Rozdíl vět "Ty jsi kráva/vůl." a "Ty jsi *jako* kráva/vůl" je tak významný. Reakce na první bude mnohem výraznější, například facka. Reakcí na druhou větu bude pravděpodobněji otázka "Jakým způsobem? / V čem?".⁹⁴ Tento rozdíl v reakcích dobře osvětluje rozdíl *intenzity* přirovnání a metafory a zpětně ho pak lze ukázat i na mnohem korektnějším příkladu "Julie je Slunce" nebo "Achilles je lev". V těchto případech je metafora užita také z důvodu *intenzity*. I když cílem těchto metafor je vyjádření respektu namísto despektu u metafory-urážky, princip zůstává stejný. Namísto dlouhého potenciálně nekonečného výčtu oceněníhodných vlastností (Julie je

⁹² Tento příklad nicméně není v odborném textu běžný a může být považován za nevhodný. Proto se zde pro jistotu předem omlouvám doufaje, že účel ospravedlní prostředky.

⁹³ Na první pohled se může zdát, že zde popírám vše, co bylo v předchozím textu řečeno o podobnosti. Bylo přeci řečeno, že podobnost je nekonečná, tak jak je teď možné, aby se přirovnání týkalo pouze několika málo rysů? Dovoluji si tuto nesrovnalost tvrdit proto, že jsem přesvědčen, že základní podobou přirovnání není forma *X je jako Y* ale forma *X je v rysu Z jako Y*. Například: "Ty(x) jsi krásná(z) jako princezna(y)". A je-li rys Z, který je sdílený jak X tak Y, zamlčen, je tomu tak nejspíše proto, že vyplývá z kontextu. Metafora není přirovnáním právě pro absenci rysu Z, z čehož vyplývá ona její *intenzita*.

⁹⁴ Bude-li i v druhém případě reakcí facka, pak její "intenzita" bude menší, než by byla po pronesení první věty.

krásná, jedinečná, důležitá v mém životě atd.) vyjadřuje Romeo svůj postoj krátkým, úderným a úplným vyjádřením. Vyjádření je úplné, protože nepřipisuje Julii pouze nějaký omezený počet vlastností Slunce, jako to dělá přirovnání, ale Julii je Sluncem ztotožňuje.

4.3. Nepravdivost metafor

Dalším důležitým rysem metafor je i to, že jsou většinou očividně nepravdivé. Zároveň ale má smysl či je nějak účelné je říkat, jinak by se tento fenomén v jazyce pravděpodobně ani nevyskytoval. Otázka pravdivosti se nyní dostává do středu naší pozornosti proto, že v uvedených příkladech nepravdivost vlastně nehraje žádnou roli. A to dokonce nesouvisí s tím, že daná vyjádření jsou metafora. I v případě, že by se jednalo o prostý výčet chvályhodných vlastností Julie či Achillea či negativních vlastností urážené osoby, taky by tyto vlastnosti byly minimálně neverifikovatelné. Krása, odvaha či vady charakteru nejsou fakty přírodních věd, které pravdivosti přiřkládají největší význam. Jedná se přinejmenším o tvrzení očividně relativní a relativita obecně silně zpochybňuje kritérium pravdy.⁹⁵ Naopak se u těchto typů vyjádření jedná spíše o propoziční postoje, jejichž pravdivost je nepodstatná. To však neznamená, že je užití těchto metafor neopodstatněné. Samozřejmě existují důvody proč užít metaforu či jen propoziční postoje místo strohého a precizního přírodovědného popisu.

Navíc dokonce některé metafora jako například "Zlomila mu srdce." mohou být, vedle své očividné nepravdivosti, zároveň nějakým způsobem pravdivé. Searle například tvrdí, že metafora je pravdivá, pokud je pravdivá její doslovná parafráze (zároveň si je však vědom toho, že význam parafráze nikdy přesně neodpovídá významu metafory).⁹⁶ Metafora "Jeho firma se konečně odrazila ode dna." je nepravdivá, protože firma není prostorová entita, která by se mohla od čehokoli odrážet, ale zároveň je i pravdivá, pokud se daná firma například na poslední chvíli vyhnula bankrotu. Pravdivostní hodnota této propozice je tedy nejasná, ale propozice nese význam nehledě na tento fakt. Otázka pravdivosti tak u obrazných vyjádření hraje pouze minimální roli a s významem těchto vyjádření nijak nesouvisí.

⁹⁵ Searle, J. *Metaphor*, s. 80.

⁹⁶ *Tamtéž* s. 82.

4.4. Četnost užívání metafory

Nejvíce zarážejícím rysem obrazných vyjádření je četnost jejich výskytu v jazyce. Ta totiž svědčí o nebyvalé důležitosti tohoto typu vyjádření. Očividně se totiž nejedná o okrajový fenomén, ale naopak o fenomén dominující přirozenému jazyku. Při důsledném zkoumání jazyka člověk nachází metafory téměř všude.⁹⁷ Obrazným vyjádření se v promluvě téměř nelze vyhnout. Kromě některých poměrně vzácných případů popisu jsou obrazná vyjádření v jazyce všudypřítomná. A to nejenom v běžném přirozeném jazyce ale i v přírodovědeckém popisu. Pojmy jako *pole*, *vlnění*, *disciplína*, *oblast*, *sféra*, *teorie*, *koncept* a myriády dalších jsou pojmy metaforickými. Při bližším rozboru většiny odborných přírodovědeckých článků by pravděpodobně bylo možné velmi rychle identifikovat nespočet obrazných vyjádření v těchto textech. Nejde dokonce však pouze o pojmy. Může být až překvapivé kolik ze základních abstraktních konceptů je vlastně metaforických - čas, kategorie, vztah, kvantita, stav, změna, děj, příčina, účel, či způsob.⁹⁸ Přírodovědecký diskurs, tedy předpokládaná samotná bašta doslovnosti, je vlastně na těchto konceptech založen, je tak nakonec svou podstatou silně metaforický.

Dále i grafy a křivky lze chápat jako převádění mimoprostorových jevů a vztahů do dvoudimenzionálního prostoru právě pomocí metaforického konceptu prostoru. Patrné je to zvláště u času - ten se velmi často, a nejen v těchto případech, objevuje a chápe v termínech prostoru.⁹⁹ Nakonec i u jakékoli kvantifikace kvalit by se dalo určitým způsobem uvažovat o metaforičnosti tohoto postupu.

4.5. Metafora a vývoj jazyka

Další důležitý rys metafory je patrnější spíše než v synchronním pohledu na jazyk v pohledu diachronním. Tímto rysem je skutečnost, že metafora hraje velmi významnou roli ve vývoji slovní zásoby a gramatiky jazyka.¹⁰⁰

Kvantita obrazných vyjádření v jazyce se totiž většinou vysvětluje pomocí procesu umírání metafor. Často používaná a všeobecně známá metafora se v průběhu času

⁹⁷ Gibbs R. W. a Matlock T. *Metaphor, Imagination, and Simulation: Psycholinguistic Evidence*, s. 161.

⁹⁸ Lakoff, G. *Contemporary Metaphor*, s. 212.

⁹⁹ *Tamtéž* s. 216.

¹⁰⁰ *Tamtéž* s. 245.

skupině uživatelů natolik vžije, že se na její metaforický původ zapomene. Lze se setkat i s označením tohoto procesu termínem konvencionalizace.¹⁰¹ Úspěšná metafora se opakovaným užitím tak intergeneračně proměňuje z obrazného vyjádření na doslovné a stává se pevným prvkem slovní zásoby. Její užití již v posluchači nevyvolává pocit, že je postaven před hádanku, kterou je třeba vyřešit - což je spolu s nesmyslností a nepravdivostí pravděpodobně další z hlavních rysů metafor, pomocí kterého je posluchačem detekována. Absence této enigmatičnosti znamená, že se živá metafora změnila v mrtvou metaforu. Význam metafor původně získaný pragmaticky je postupem času zafixován sémanticky.¹⁰² Jinak řečeno význam, který byl původně vyvozován pomocí množství různých mentálních operací recipienta metafor pracujících s dosavadní zkušeností, kontextem metafor, situací vyřčení metafor, systémem běžných asociací prvků metafor atd., je časem ustálen a zakotven natolik, že namísto uvedených mentálních operací je získáván z paměti.

Umíráním metafor také není míněn jen například proces vzniku idiomů. I běžné fráze jako "*vysoké společenské postavení*", "*střední třída*", "*sféra podnikání*" jsou příklady takových vyjádření, která jsou původem metaforická. Jsem přesvědčen, že důsledný etymologický rozbor slovní zásoby daného jazyka by objevil, že takovýchto mrtvých metafor je jazyk plný a že nelze vyloučit možnost, že slovní zásoba je vlastně množinou mrtvých metafor.

Navíc ve vývoji jazyka metafora nerozšiřuje a nerozvíjí pouze slovní zásobu, ale také samotnou gramatiku jazyka. Jako nejevidentnější příklad lze uvést konstrukt anglického *to be going to*, pomocí kterého se v angličtině tvoří jeden z jejich budoucích časů. Původní význam tohoto konstruktu se týkal samozřejmě pohybu, ale v průběhu času a nespočtu metaforických užití získal i význam intence a posléze se stal oficiálním způsobem tvoření budoucího času. Tento případ není nikterak ojedinělý a podobné změny lze nalézt v mnoha jazycích.¹⁰³

¹⁰¹ Smith A. D. M. a Höfler S. H. *The Pivotal Role of Metaphor in the Evolution of Human Language*, s. 126.

¹⁰² *Tamtéž* s. 127.

¹⁰³ *Tamtéž* s. 135.

5. *Postavení metafor v teorii významu*

Nyní přichází konečně na řadu otázka, jakou roli hraje metafora na poli významu. Tato otázka samozřejmě není snadná. V průběhu našeho zkoumání se nám totiž ukázalo, že metaforu sice umíme detekovat, ale nevíme, co to metafora vlastně je. Pojem metafory, pokud vůbec jde definovat, je pro nás zatím velmi nejasný. Zároveň příliš obecná definice uvedená na začátku této práce ("metafora je fenomén, který vzniká užitím jazykového výrazu v obrazném významu") je v této fázi již nedostačující. K tomu, abychom se mohli ptát po metafoře v rámci teorie významu, je třeba tento pojem znovu alespoň přibližně vymezit. Nicméně protože se metafora pomalu ukazuje jako velmi nezachytitelný fenomén ležící možná v základu samotného jazyka, bude toto vymezení stále jen velmi provizorní. Na základě předchozích úvah o významných rysech metafory lze tedy říci nejvýše toto: "Metafora je jazykový fenomén s množstvím funkcí a zvláštních rysů, který je v jazyce velmi frekventovaný a to i přes to, že je toto vyjádření téměř vždy nepravdivé, a zároveň fenomén, u kterého se lze domnívat, že funguje na stejném mechanismu jako vyjádření doslovná."

Takto vymezená metafora na poli teorií významu působí minimálně třemi způsoby. Samotný fenomén metafory zpochybňuje roli pravdivostních hodnot v otázce významu. Zároveň se na funkcích metafory neukazují dostatečné důvody pro odlišování mechanismů doslovných a obrazných vyjádření a tím tak toto odlišování zpochybňuje. Nakonec z předešlého zkoumání jasně vyplývá, že metafora je, pro své kvality, kvantitu v jazyce a roli ve vývoji slovní zásoby, plnohodnotným a významným objektem zájmu filosofie jazyka. Jsem přesvědčen, že tato působení metafory na poli významu ji opravňuje k funkci prubířského kamene teorií významu.

V následujícím textu se tak budu věnovat přínosům metafory do otázky významu a zároveň se pokusím shrnout důvody, jež mě vedou k přesvědčení o tom, že metafora může sloužit nakonec nejen jako kritérium pro hodnocení stávajících teorií významu či nástroj jejich falsifikace, ale také může poskytnout množství vodítek při tvorbě nové či modifikaci stávající teorie významu.

5.1. Zpochybnění role pravdivostních hodnot

V kapitole *Nepravdivost metafory* bylo ukázáno, že otázka pravdivosti minimálně v určité části jazyka nehraje téměř žádnou roli. U metafor pravdivost mnohdy slouží pouze k jejich detekci. Existuje-li pak ale kvantitativně velmi významná část přirozeného jazyka, ve které pravdivostní hodnoty nehrají roli, tak budování teorie významu s pomocí pravdivosti, klasické logiky a jejího principu dvouhodnotovosti je nedostatečné a zavádějící. Propozice má význam, i když je nepravdivá či nemá žádnou pravdivostní hodnotu - jako v případě vět tázacích, přacích, rozkazovacích, v případě hodnocení a propozičních postojů atd.

Klasickým argumentem proti tomuto zpochybnění role pravdivostní hodnoty je přesvědčení, že abychom chápali význam věty nepravdivé, musíme znát situaci v okamžiku, kdy je věta pravdivá. Toto přesvědčení považuji za mylné. Metafora má význam, aniž by kdy musela nastat situace, kdy byla pravdivá. Neumím si představit, jak lze zlomit masu srdečního svalu, ale význam metafory "zlomit srdce" chápu. Navíc konstituování významu slova sice pravděpodobně provádíme na základě zkušenosti, ale v tomto okamžiku vytváření pojmu ještě nedokážeme hodnotit pravdivost. Tato možnost je nám dána až na základě hotového pojmu. Pravda a nepravda začínají existovat až při "druhém" užití pojmu. Když objevím a pojmenuji/charakterizuji v amazonském pralese nový neznámý živočišný druh, otázka pravdivosti bude podstatná, až ve chvíli kdy se setkám s druhým zástupcem tohoto rodu a budu na něj chtít použít termín, který jsem vytvořil pro zástupce prvního. Význam pojmu, ač je tento pojem tedy pravděpodobně (často ale určitě ne vždy) vytvořen na základě zkušenosti, vyplývá ze vztahu k ostatním pojmům v jazyce. K tomu abych věděl, co znamená slovo sever, nepotřebuji kompas, ale pojmy východ, jih a západ. Propozice, v níž se pojem nalézá, může nabývat pravdivostní hodnoty, ale ta je pouze druhotnou vlastností této propozice. Význam propozice a pojmů v ní je na pravdivosti nezávislý.

Dalším příkladem sloužícím k jistému zpochybnění role pravdivosti v sémantice by mohl být i následující příklad metafory či katachréze. V příkladu uvedený pojem nijak nevyhází ze zkušenosti, je závislý pouze na jiných pojmech a jeho význam je dán asociací. Tento pojem zatím ani nemohl být konfrontován s otázkou pravdivosti, protože do tohoto okamžiku se v jazyce nevyskytoval. Přesto jsem přesvědčený, že ho pochopí každý čtenář se základními znalostmi filosofie. Příklad zní: "Ernst Mach

odbřítvil objektivní realitu světa (popř. čas a prostor)." Slovo *odbřítvit* je novotvar, který, ač vypadá nesmyslně, má význam. Očividně se větou snažím podat informaci, tj. dodržuji Griceův princip kooperace. Ten kdo ví, kdo byl Ernst Mach, také ví, že zastával pozici do krajnosti vedeného empirismu a již před Husserlem "uzávorkoval" objektivní realitu. Nicméně i ten, kdo o Ernstu Machovi nikdy neslyšel, tedy pokud je obeznámen s nejslavnější břitvou světa tj. Occamovou břitvou, má šanci pochopit podstatu sdělení zhruba takto: "Pomocí principu ekonomie myšlení kdosi jménem Ernst Mach zpochybnil objektivní realitu světa".¹⁰⁴ Příklad je sice dosti těžkopádný a násilný, nicméně poměrně jasně ukazuje princip asociace a význam pojmu jako něco, co je závislé spíš na ostatních pojmech nežli na pravdivosti a zkušenosti. Význam slova *odbřítvit* by zůstal nezměněn i v případě, že by subjektem věty byl důrazný proponent na člověku naprosto nezávislé reality (věta by pak byla nepravdivá) nebo v případě, že bychom slovo použili v imperativu, kde pravdivost nehraje roli vůbec.

Výskyt obrazných vyjádření v jazyce tak zpochybňuje roli pravdivosti v konstituování významu propozice či prvku propozice. Zároveň pak zvláštní postavení pravdivostních hodnot v obrazných vyjádřeních není dostatečným důvodem k jejich vyčlenění v rámci teorie významu na okraj zájmu.

5.2. Identita mechanismů obrazných a doslovných vyjádření

Zpochybnění důležitosti pravdivostních hodnot v teorii významu odstraňuje nutnost rozlišování mezi obrazným a doslovným. Odlišnost mechanismu významu obrazných a doslovných vyjádření je neopodstatněný předpoklad související s problémy pojmu metafory. Nejenže nic nenaznačuje tomu, že je toto odlišování nějak opodstatněné, ale zároveň odmítnutí této neopodstatněné duality řeší většinu problémů metafory. Toto odmítnutí je potvrzováno nevyhnutelným odmítnutím mechanismu podobnosti. Zároveň také vyplývá ze zvláštního rysu metafory, který jsem nazval intenzita, protože metafora tuto svojí sílu získává právě tím, že je míněna doslovně. Jak bylo řečeno výše, věta "Ty jsi kráva" je tvrzením identity. Mluvčí nenaznačuje podobnost či analogii (tj. věta nejde parafrázovat jako "Podobáš se hospodářskému zvířeti"), protože

¹⁰⁴ Samozřejmě že snadnějším a elegantnějším příkladem by v tomto bodě byl jakýkoli pojem z filosofie M. Heideggera, nicméně na uvedeném těžkopádném příkladě je vidět nejen význam u neexistujícího slova ale zároveň i dříve uváděný princip asociace.

tvrzení podobnosti mají jednoznačně nižší intenzitu než tvrzení identity. Prohlašuje-li však mluvčí identitu osoby a krávy, pak zajisté nepoužívá žádný metaforický, nový, zvláštní a neobvyklý význam slova. Používá význam doslovný, běžný. Na první pohled se může zdát, že tímhle myšlenkovým postupem se dostáváme na pozici D. Davidsona, i když jeho teorie byla v předchozím textu odmítnuta. Proto je vhodné znovu upozornit na fakt, že Davidsonovo odmítání metaforického významu nebylo důvodem kritiky jeho teorie. Těmi důvody bylo vytlačování fenoménu metafory z filosofie jazyka a její implicitní označení za nepodstatný a marginální problém, kterému nemá cenu příliš věnovat pozornost. Protože si tato práce klade za cíl ukázat a dokázat, že fenomén metafory je naopak velmi významný a snad i stěžejní ve filosofii jazyka a teoriích významu, je nasnadě odmítnutí tohoto Davidsonova přístupu. Nicméně Davidsonův, na první pohled šokující, útok proti metaforickému významu se naopak ukazuje více než zajímavý. Urážka, která je očividně metaforou, by totiž ztratila obrovskou část své intenzity, kdyby byla chápána jako obrazné vyjádření založené na dílčích podobnostech a omezeném počtu analogií. Plná síla urážky (a analogicky pochvaly či uznání "Achilles je lev") vychází z faktu, že je míněna i chápána doslovně. Toto zjištění pak můžeme aplikovat i na další příklady metafory. Metafora "Julie je Slunce" říká přesně a jen a pouze to, že Julie je Slunce. V tomto případě ale metafora a doslovné vyjádření pracují na stejném mechanismu, ať už je jakýkoli. Propozice "Ty jsi kráva" je sice diagnostikována jako metafora, ale vnitřní mechanismus významu se neliší od běžné doslovné věty: "Tamhle na louce je kráva". Liší se pouze pravdivostní hodnota a ta hraje v otázce významu vedlejší roli.

V otázce frekvence výskytu metafory v jazyce bylo navíc ukázáno, že obrazná vyjádření oblasti jazyka pravděpodobně dominují, takže i tato frekventovanost metafory zpochybňuje minimálně předjímanou představu podřízenosti obrazných vyjádření doslovným vyjádřením. V souvislosti s tímto nelze jednoznačně odmítnout myšlenku, že může dojít i k úplnému zpochybnění existence jakékoli doslovnosti. Je snadné si představit, že při snaze osvětlit zatím neúplně jasnou oblast vztahu mezi znakem a tím co označuje, bude potvrzeno, že jazyk celý je pouze metaforický. Role metafory na poli významu tak nakonec může být naprosto esenciální. Tato představa není vůbec nemístná, uvědomíme-li si, že i otázka samotné doslovnosti je značně problematická.

5.3. *Kvalita a kvantita metafory*

Nepřavdivost metafory a předpoklad duality mechanismů obrazných a doslovných vyjádření posilují tradiční předsudek provázející obrazná vyjádření, kterým je jejich již několikrát zmiňovaná typická banalizace. Nicméně i bez odmítnutí role pravdivostních hodnot a odmítnutí duality nelze popřít důležitost metafory na poli významu, kterou má pro své kvantitativní a kvalitativní rysy.

Metafora je velmi významným prvkem jazyka hlavně z hlediska své kvantity v jazyce a pro roli, jakou hraje ve vývoji jazyka. Nicméně obrazná vyjádření také v jazyce plní množství funkcí a rolí, které lze označit za důležité kvality metafory. Metafora kromě funkce nositele významu zároveň nese také jistou vyjadřovací sílu, kterou jsem nazval intenzita. Věřím, že tato síla je vlastní jakémukoli prvku jazyka a obsahují ji všechna vyjádření, nicméně u těch obrazných je nejpatrnější. Jsem přesvědčen, že tato kvalita je důležitou veličinou na poli zkoumání jazyka, kterému otevírá zatím poměrně neprobádanou oblast výzkumu. Intenzita totiž mimo jiné svou existencí zdůrazňuje asymetrii mezi jazykem a myšlením. Vyjádření záměrů mluvčího promluvou je vždy nějak omezené limity jazyka a intenzita je důležitou pomůckou k minimalizování dopadů těchto limitů. Představy, vědomosti, přání, názory, úmysly, hodnocení a všechny další myšlenkové pochody, které se snažíme jazykem vyjádřit, jsou jazykem vyjádřitelné pouze přibližně. Myšlenkové procesy, které vytvoříme v průběhu jedné minuty myšlení, bychom při snaze o přesnost jejich popisu verbalizovali nespočet hodin. Věřím, že obrazná vyjádření jsou výsledkem snahy o vyrovnání se touto nesouměrností jazyka a myšlení. Schopnost metafory kondenzovat v jednoduché propozici širokou škálu významů je něčím, na čem se odhaluje něco ze samotných základních principů jazyka. Ona stylistická a expresivní funkce metafory, mnohdy spíše hanlivě označované jako uměleckost, tak proto spolu s funkcí gnoseologickou jasně ukazují kvality obrazných vyjádření a jejich důležitost v otázce významu.

5.4. *Metafora jako prubířský kámen teorie významu*

Po zkoumání role metafory na poli významu je třeba zamyslet se nad možnou rolí metafory přímo v teorii významu. Věřím, že všechny výše uvedené rysy metafory

podporují hypotézu, že by metafora mohla sloužit teorii významu jako kritérium hodnocení její úspěšnosti.

Důležitost obrazných vyjádření je prvním z argumentů pro chápání metafory jako prubířského kamene teorií významu. Obrazná vyjádření pro svou důležitost musí být vysvětlena v samotném jádru teorie významu. Nesmí být nadále chápána jako pouhá okrajová záležitost řešená jen dodatečnými modifikacemi. Kromě převahy obrazných vyjádření v jazyce hraje metafora velmi důležitou, pravděpodobně až klíčovou, roli ve vývoji jazyka.¹⁰⁵ Jsou-li obrazná vyjádření ale přímo generátorem doslovných vyjádření či lexikálních významů, potom role metafory je v teorii významu naprosto kruciólní a teorie významu by v takovém případě pak měla být na metafoře založená. Protože teorie významu nemůže odhlížet od frekvence obrazných vyjádření v přirozeném jazyce ani od vývoje jazyka a geneze významů, považují kvantitativní rysy metafory za argument pro roli metafory jako prubířského kamene teorie významu.

Stejně jako kvantitativní i kvalitativní rysy metafory dokazují, že se jedná o plnohodnotný a významný objekt zájmu filosofie jazyka a že metafora je fenomén natolik významný, aby mohl vůbec sloužit jako kritérium. Stylistická, expresivní a gnoseologická funkce, které metafora vykonává vedle hlavní funkce sémantické, nejsou důvodem pro banalizaci metafory ale naopak argumentem pro její důležitost. Bohatství významů, které metafora konotuje či asociuje svojí takzvanou uměleckostí, z ní činí nejenom velmi důležitý objekt zkoumání v rámci teorie významu, ale dává jí také potenciál působit jako kritérium hodnocení teorií významu.

Nicméně hlavním argumentem pro metaforu jako kritérium hodnocení teorií významu vidím v několikrát zmíněné silné pochybnosti o potřebě odlišování mechanismu významu u doslovných a obrazných vyjádření. Je zde totiž velká pravděpodobnost, že obrazná vyjádření nejsou odlišným typem vyjádření než vyjádření doslovná, ale že se jedná spíše jen o odlišný stupeň vyjádření pracujících na stejném mechanismu významu. V takovém případě jsou pak obrazná vyjádření jednoznačně stupněm složitějším. Tato nadřazenost nad jednoduššími doslovnými vyjádřeními pak dává obrazným vyjádřením opodstatněné právo být kritériem pro ověření platnosti teorie

¹⁰⁵ Smith A. D. M. a Höfler S. H. *The Pivotal Role of Metaphor in the Evolution of Human Language*, s. 133

významu. O koncepci vysvětlující pouze jednoduché případy jevu lze totiž oprávněně pochybovat.

Jsem tak přesvědčen, že díky těmto svým specifickým může metafora sloužit jako nástroj k přezkoušení účinnosti teorie významu, k procesu hodnocení, k modifikaci či dokonce k budování nové teorie významu. Otázka metafory musí být zahrnuta do jádra teorie významu a nebýt řešena až následnou, vedlejší a dodatečnou teorií vytvořenou *ad hoc* pro potvrzení této teorie významu. Teorie významu by se za prvé měla vyhnout častému nutkání k banalizaci obrazných vyjádření. Toto považuji za největší nedostatek, který objeví-li se v teorii významu, měl by být důvodem k její alespoň částečné falsifikaci. V případě, že se teorie významu vyhne této banalizaci obrazných vyjádření, musí se dále vyrovnat s otázkou duality obrazných a doslovných vyjádření, s otázkou po roli pravdivostních hodnot v rámci teorie významu a s otázkami kvality a kvantity metafor v jazyce. Způsob, opodstatněnost a plauzibilita toho, jak se teorie významu vyrovná s těmito otázkami, bude ukazatel úspěšnosti této teorie. Vyhýbání se těmto otázkám bude naopak signalizací nedostatků této teorie.

6. Závěr

V této bakalářské práci byla představena hypotéza o potenciálu metafory stát se kritériem hodnocení teorií významu. Pozornost byla věnována hlavně problémům, které tento jazykový fenomén provázejí a pochybnostem okolo tradičního postavení metafory, které je jí připisováno na poli významu.

Při zkoumání tradičních problémů metafory, objevujících se ve většině stávajících teorií metafory, jsem došel k přesvědčení, že většina z těchto problémů souvisí se samotným pojmem "metafora". Rozbor problémů tohoto nejasného pojmu vedl k navržení alternativního způsobu jak chápat mechanismus, kterým metafora získává svůj význam. Tato snaha vyústila v pochybnost o odlišnosti doslovných a obrazných vyjádření. Dále v rámci práce jsem se tedy pokusil odůvodnit nejen odmítnutí dělení obrazných vyjádření na podkategorie (metafora, metonymie, ironie atd.), ale také odmítnutí odlišování obrazných a doslovných vyjádření. Pokud by byla tato snaha úspěšná, bylo by naprosto oprávněně přisuzovat metafoře roli kritéria.

Závěr, který vyplývá z této práce, je přesvědčení o tom, že návrh metafory jako prubírského kamene teorií významu je oprávněný. Rysy a funkce metafory nejen zpochybňují přesvědčení o tom, že obrazná vyjádření jsou pouhým nevýznamným dekorativním prvkem jazyka, ale také zároveň mohou složit jako argument pro metaforu v roli kritéria.

Teorie významu spolu s jakýmkoli bádáním o jazyce a myšli se obecně vyznačují nemožností jejich verifikace, která je způsobena paradoxností tohoto bádání, kdy je jazyk a myšlení zkoumáno jazykem a myšlením. Nejvhodnějším a snad i jediným způsobem ověření kvality těchto teorií je jejich vystavení snaze o falsifikaci. Jsem přesvědčen, že nejlepším nástrojem k vykonávání této falsifikační činnosti je právě metafora a to pro své kvantitativní a kvalitativní rysy.

Věřím, že označení obrazných vyjádření jako temné strany filosofie jazyka, je oprávněné právě proto, že je jejich rolí zpochybňovat na první pohled jasné a přesvědčivé teorie významu tak dlouho, než se dosáhne takové uspokojivé teoretické syntézy všech stránek přirozeného jazyka, aniž by některé z nich musely být stále odsouvány do pozadí pro svoji neuchopitelnost.

7. Seznam použité literatury

- ARISTOTELÉS. *Rétorika; Poetika*. 2. vyd. *Rétoriky* a 9. vyd. *Poetiky*, Praha: Petr Rezek, 1999. 555 s. ISBN 80-86027-14-7.
- BEARDSLEY, M. The Metaphorical Twist, *Philosophy and Phenomenological Research*, březem 1962, roč. 22, č. 3, s. 293-307.
- BLACK, M. Metaphor. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1954, č. 55, s. 273–94.
- BOYS-STONES, G. *Metaphor, Allegory, and the Classical Tradition: Ancient Thought and Modern Revisions*. New York: Oxford University Press, 2003. ISBN 0-19-924005-1.
- CAZEAUX, C. *Metaphor and Continental Philosophy from Kant to Derrida*. New York: Routledge, 2007. ISBN 0-203-32683-0.
- DAVIDSON, D. What Metaphors Mean. *Critical Inquiry*, 1978, roč. 5, č. 1, s. 31–47.
- DERRIDA, J. White Mythology: Metaphor in the Text of Philosophy. In: *Margins of Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press, 1982. s. 207–271.
- FOGELIN, R. *Figuratively Speaking*. New Haven: Yale University Press, 1988. 120 s. ISBN 0-300-04229-9.
- GIBBS R. W. a MATLOCK T. Metaphor, Imagination, and Simulation: Psycholinguistic Evidence. In: *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. GIBBS, R. W. New York: Cambridge University Press, 2008. ISBN 978-0-521-60086-6.
- GRICE, H.P. Logic and Conversation. In: *Studies in the Way of Words*, Cambridge (Mass)-London: HUP, 1989. s. 22–40.
- HILLS, D. Metaphor. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (on-line). zima 2012, [cit. 10.2. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/metaphor/>>.
- LAKOFF, G a JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. 1. vyd. Brno: Host, 2002. 282 s. ISBN 80-7294-071-6.
- LAKOFF, G. Contemporary metaphor. In: *Metaphor and thought*. ORTONY, Andrew (ed.). 2.vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. s. 202-251. ISBN 0-521-40561-0.
- LYCAN, G. *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*. 2. vyd. New York: Routledge, 2008. 221 s. ISBN 0-415-95751-6.
- MANDELBAUM, E. Associationist Theories of Thought. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (on-line). jaro 2016, [cit. 20.3. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/associationist-thought/>>.
- MARVAN, T. *Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka*. Praha: Togga, 2010. 202 s. ISBN 978-80-87258-33-0.

MORAN, R. Metaphor. In: *A Companion to the Philosophy of Language*. WRIGHT, C. a HALE B. (ed.). Oxford: Blackwell Publishers, 1998. s. 248-268. ISBN 0-631-16757-9.

PAVELKA, J. *Anatomie metafor*. 1. vyd. Brno: Blok, 1982.

PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2005. ISBN 80-7007-207-5.

SEARLE, J. Metaphor; Literal Meaning. In: *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge-New York: Cambridge University Press, 1979. s. 76–116; 117–136.

SMITH A. D. M. a HÖFLER S. H. The Pivotal Role of Metaphor in the Evolution of Human Language. In: *Metaphor and Metonymy across Time and Cultures: Perspectives on the Sociohistorical Linguistics of Figurative Language*. DÍAZ VERA, J. E. Boston: De Gruyter Mouton, 2015. s. 123-140. ISBN 978-3-11-033545-3.

výkladové slovníky on-line:

Metaphor. *Merriam-Webster.com* (on-line). Merriam-Webster, n.d. [cit. 19.3. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/metaphor>>.

Metonymy. *Merriam-Webster.com* (on-line). Merriam-Webster, n.d. [cit. 19.3. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/metonymy>>.

Metaphor. *Oxford Dictionaries* (on-line). Oxford University Press. [cit. 19.3. 2016]. Dostupné z WWW: <<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/metaphor>>.

8. Summary

The main aim of this thesis is to present the potential of metaphors and figurative language in general to maintain a position of a criterion of evaluation of theories of meaning. I am trying to show that qualitative and quantitative features of metaphors and figurative expressions justify this hypothesis. Frequency of figurative expressions in language is enormous and this alone speaks for using them for a criterion of evaluation of theories of meaning. In addition, metaphors and figurative expressions in general carry some special force I have named *intensity*, which explains special impact these expressions have on mind, emotions, imagination and understanding. That is the reason why we can assume that these expressions are somehow connected with essence of language and communication itself. Such a quality is the second argument for why metaphors should be entitled to occupy a position of evaluating criterion. There is also a reasonable doubt for distinguishing figurative meaning and literal meaning, which is very apparent when one is trying to clarify problematic and enigmatic term of metaphor itself. While finding that this distinction is not as proven and justified as it should be or was thought to be, this is considered to be the third argument for metaphors being a touchstone of theories of meaning - the tool for their evaluating, refuting, modifying and for creating new ones.